Elogio al Dharmadhatu

Nagaryuna

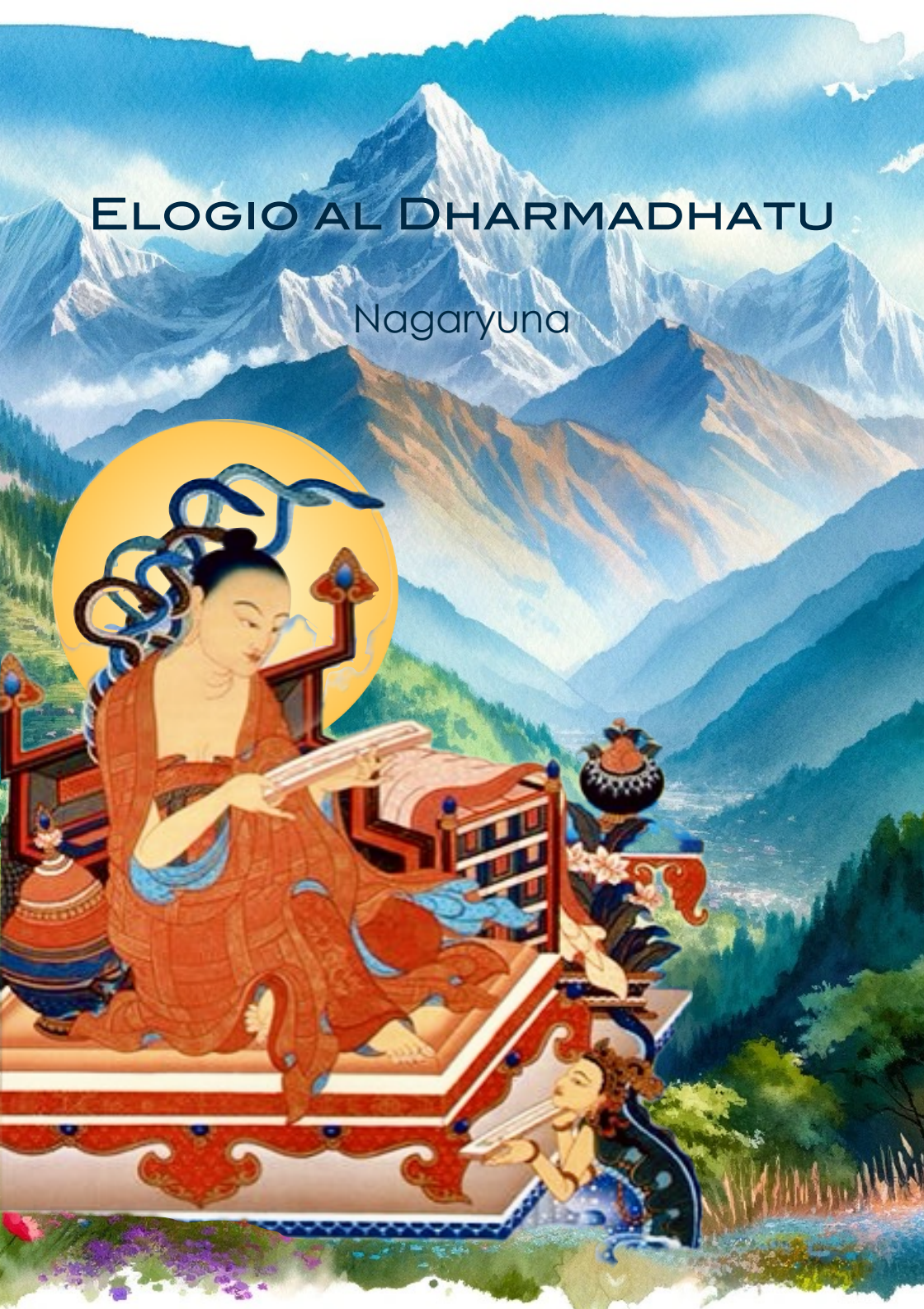

ཆོས་དབྱིངས་མགོན་འཕགས་པ་གླུ་སྒྲུབ་ཀྱིས་
མཛད་པའི་ཚོགས་དཀྱིལ་བསྟོད་པ་
བཞུགས་སོ།།

Elogio al Dharmadhatu
Nagaryuna

Índice

Elogio al dharmadhatu.....1
Anexo. Los cuerpos de un Buda.....44
Anexo. Argumentos para comprender la vacuidad 47
Bibliografía.....50

Índice ideológico

Versos de homenaje. estrofa nº 1
Virtudes del *dharmadhatu*. 2
Aunque ya tienen el *dharmadhatu* desde el momento de las bases, los seres corrientes no lo ven, explicado con el ejemplo de la leche y la mantequilla, y otros. 3 - 10
Virtudes de tener el *dharmadhatu* en nuestro continuo mental y desventajas de no tenerlo. 11
El *dharmadhatu* no es un cuerpo de Buda auténtico. 12
Momento en que el *dharmadhatu* se transforma en *dharmakaya* 13
El *dharmadhatu* colma todos los deseos de los seres en el momento del fruto. 14 - 15
Los Budas no surgen de manera espontánea. 16 - 17
Las manchas a purificar y el método purificador no pertenecen a la naturaleza de la mente. Ejemplos. 18 - 23
Eliminación de la duda sobre si el *dharmadhatu* es o no el «yo». 24
Diferencia entre la inexistencia intrínseca (la no existencia por naturaleza propia) y la existencia convencional. 25
Otros ejemplos de por qué los seres corrientes no conocen los métodos para la purificación ni el sujeto de la purificación, el potencial natural. Las manchas últimas que han de ser purificadas. 26 - 28
La tesis que afirma que los fenómenos carecen de naturaleza propia. 29 - 30
Establecimiento de la tesis de la ausencia de naturaleza propia de los fenómenos mediante el argumento que niega singular y plural. 31
Establecimiento de la tesis de la ausencia de naturaleza propia de los fenómenos mediante el argumento de la interdependencia. 32 - 33
Modo de existencia convencional de los fenómenos explicado por medio de un ejemplo. 34 - 45
Comprender o no comprender el potencial natural implica el surgimiento del nirvana o del samsara. 46 - 50
Actividades iluminadas de Buda, que posee un *dharmakaya* inmaculado, y razón por la cual los seres de mérito inferior no pueden ver a los Budas, que poseen un *dharmakaya* inmaculado. 51 - 53
Los seres meritorios pueden ver a los Budas, que poseen un *dharmakaya* inmaculado. 54

Diferencia entre el *sambhogakaya* y el *nirmanakaya* 55
Cómo obtienen el *jñanadharmakaya* los discípulos del *sambhogakaya* y del *nirmanakaya*. Cuál es la tierra donde lo obtienen. 56 - 57
La causa sucedánea de la longevidad del *sambhogakaya* y del *nirmanakaya* y el modo de comprender que los seis objetos carecen de existencia inherente. 58 - 61
Modo de practicar el sujeto: la visión de la vacuidad. 62 - 63
En este sistema, para dejar atrás el samsara, se requiere necesariamente la comprensión de las dos ausencias de entidad. 64 - 65
Causas para desarrollar el potencial natural. 66 - 68
Exposición de por qué es inapropiado desestimar a los *bodisatvas*, en vista de que algunos afirman que los sutras del vehículo superior no son la Palabra del Buda. 69 - 73
Cómo ven los *bodisatvas* por primera vez el *dharmakaya*. 74 - 76
Explicación solo mediante el sutra de los métodos para la obtención irreversible de la décima tierra y de la iluminación completa por parte de los *bodisatvas*. 77
Nombre y cualidades de cada una de las diez tierras que, en virtud de ese método, los *bodisatvas* transitan. 78 - 87
Cómo obtienen finalmente el *dharmakaya* los *bodisatvas* en la décima tierra, qué ventajas tiene obtenerlo y cuáles son los métodos para lograrlo. 88 - 92ab
Cualidades del asiento de loto sobre el que se sientan los Budas que han actualizado el *dharmakaya*. 92cd - 93
Virtudes internas de los Budas que se sientan sobre esos lotos y virtudes eclipsantes. 94 - 98
Cómo colocan los Budas que han obtenido el *dharmakaya* a algunos discípulos en el nirvana de los vehículos inferiores y cómo ayudan a los seres en los tres tiempos sin el esfuerzo de la intención. 99 - 101

Elogio al dharmadhatu

ཨཱཿ །རྒྱ་གར་སྐད་དུ། ཆོས་རྦྱིངས་སུ་བསྟོད་པ།
བོད་སྐད་དུ། ཆོས་ཀྱི་དཔྱིངས་སུ་བསྟོད་པ།
འཇམ་དཔལ་གཞོན་ནུར་ཕྱག་འཚལ་ལོ།།

Título en sánscrito: *dharmadhatustotra*.
Título en tibetano: *chos kyi dbyings su btod pa*.
Me postro ante el joven Manyushri.

1 གང་ཞིག་ཀུན་ཏུ་མཁྱེན། སྲིད་པ་གསུམ་དུ་རྒྱུ་བ།།
སེམས་ཅན་ཀུན་ལ་དེས་གནས་པའི། །ཆོས་ཀྱི་དཔྱིངས་ལ་ཕྱག་འཚལ་འདུད།།

1. Quienes no te conocen a fondo[1]
giran por los tres mundos:
me inclino ante ti, el *dharmadhatu*[2],
que reside, sin duda, en cada ser.

---

[1] Mediante una cognición válida directa.

[2] El *dharmadhatu* es el modo de existencia último de los fenómenos, su vacuidad natural. En el caso de los seres sensibles, se refiere también a la cualidad de vacuidad de su mente, que permite que todos ellos puedan alcanzar en el futuro el *dharmakaya*, el cuerpo de verdad de un Buda, lo que se suele llamar «el potencial», en este caso, «el potencial natural».
Hay dos tipos de potencial: 1. El potencial natural es aquello que cumple dos criterios, ser la vacuidad de la mente manchada (con faltas y obstrucciones) y ser capaz de transformarse en un *svabhavikakaya* (cuerpo de esencia de un Buda). 2. El potencial progresivo se define como un potencial búdico que tiene la capacidad de transformarse en un *kaya* o cuerpo de un Buda compuesto, es decir, transitorio.

། གང་ཞིག་འཁོར་བའི་རྒྱུར་གྱུར་པ། །དེ་ཉིད་སྒྲུབ་བ་བྱས་པ་ལས།།
དག་པ་དེ་ཉིད་མྱ་ངན་འདས། །ཆོས་ཀྱི་སྐུ་ཡང་དེ་ཉིད་དོ།།

2. Cuando purificamos aquello
que es la causa del samsara[3],
esa pureza en sí es el nirvana.
También el *dharmakaya* es esto mismo[4].

། ཇི་ལྟར་འོ་མ་ངང་འདྲེས་པས། །མར་གྱི་སྙིང་པོ་མི་སྣང་བ།།
དེ་བཞིན་ཉོན་མོངས་ངང་འདྲེས་པས། །ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས་ཀྱང་མི་མཐོང་དོ།།

3. Cuando está mezclada con la leche,
la esencia de la mantequilla no se ve.
Asimismo, al estar mezclado con las emociones

---

[3] Aquí samsara se puede describir, siguiendo el *Abhidharma-kosa-karika* de Vasubandhu, como la verdad del sufrimiento; o, siguiendo *Las sesenta estrofas sobre razonamiento* de Nagaryuna, como «El continuo de los agregados que son objetos de abandono en el continuo mental de una persona que gira en el samsara debido al karma y a las emociones nocivas en su interior».
La causa o raíz del samsara, según la escuela del Camino medio, son la noción de existencia intrínseca de todos los fenómenos y las apariencias de realidad provocadas por tal noción. Tal como explica Aryadeva en sus *Cuatrocientas estrofas* (6.135): «Así como el sentido del tacto en el cuerpo, la ignorancia reside en todos las pasiones. Por ello, todos las pasiones son también destruidas al destruir la ignorancia».

[4] Si nos preguntamos cuáles son las cualidades que Nagaryuna vio en la naturaleza búdica que le llevaron a componer los versos de homenaje, esta estrofa nos indica que esa fenomeneidad puede transformarse en el cuerpo de verdad de un Buda o *dharmakaya*. Por lo tanto, en este caso, ese nirvana se refiere de manera directa al nirvana que no permanece y esa pureza a la cesación que implica la ausencia tanto de las obstrucciones aflictivas como de las cognitivas. De manera indirecta también hace referencia al nirvana *hinayana* y a la pureza como cesación de las obstrucciones aflictivas únicamente.

nocivas, tampoco vemos el *dharmadhatu*[5].

๔ ཇི་ལྟར་འོ་མ་རྣམ་སྦྱངས་པས། །མར་གྱི་སྙིང་པོ་ཇི་མེད་འགྱུར།།
དེ་བཞིན་ཉོན་མོངས་རྣམ་སྦྱངས་པས། །ཆོས་དབྱིངས་ཤིན་ཏུ་ཇི་མེད་འགྱུར།།

4. Una vez apartada la leche, la esencia
de la mantequilla se vuelve impoluta.
Asimismo, al purificar las pasiones,
el *dharmadhatu* se vuelve asaz impoluto[6].

---

[5] Si nos preguntamos por qué razón los seres corrientes (que no han comprendido la vacuidad ni siquiera con una cognición analítica o inferencial, No se debe confundir con el término tibetano *so so skye bo*, ser ordinario, que se refiere a los seres que no han comprendido la vacuidad con una cognición directa) no ven el *dharmadhatu* o potencial natural, siendo algo que todos los seres tenemos de manera innata desde siempre, esta estrofa lo describe con un ejemplo. Así como la mantequilla de la leche no se percibe mientras está mezclada con la leche entera, del mismo modo, la mente manchada que tiene la capacidad de transformarse en el *jñanadharmakaya* o cuerpo de sabiduría y verdad está mezclada con las emociones nocivas, con las obstrucciones de la noción de existencia verdadera activa y, por tanto, las personas corrientes no pueden percibir el *dharmadhatu* de tal mente.

[6] Después de batir la leche con las aspas de la mantequera, se separa todo el suero de la mantequilla. Al no tener ya lo que la ocultaba, la mantequilla aparece clara ante los seres. Del mismo modo, si los seres eliminan por completo o dominan las obstrucciones que son la noción de existencia verdadera y las emociones nocivas activas mediante la meditación en el antídoto, en la sabiduría que comprende la ausencia de existencia verdadera, podrán ver la esfera o esencia de los fenómenos —el *dharmadhatu*— de la mente manchada, esta vacuidad que tiene la capacidad de transformarse en un *dharmakaya*, puesto que las impurezas de las obstrucciones habrán desaparecido.
Para poder comprender la fenomeneidad o vacuidad (capaz de transformarse en un *dharmakaya*) de la mente manchada (o potencial progresivo), es preciso identificar correctamente el objeto de negación de la fenomeneidad de la mente. Como indica Shantideva en *El modo de vida de los bodisatvas*: «Sin contacto con el objeto imputado, no se percibe su ausencia de realidad».

๕ ཇི་ལྟར་མར་མེ་བུམ་ནང་གནས། །རྒྱང་ཞིག་སྣང་བར་མི་འགྱུར་བ།།
དེ་བཞིན་ཉོན་མོངས་བུམ་ནང་གནས[7]། །ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས་ཀྱང་མི་མཐོང་ངོ་།།

5. Igual que una vela dentro de un jarro
no proporciona claridad alguna; asimismo,
en el interior del jarro de las pasiones[8],
tampoco se observa el *dharmadhatu*[9].

๖ ཕྱོགས་ནི་གང་དང་གང་དག་ནས། །བུམ་པ་བྱ་གང་གཏོད་ཀྱང་བ།།
དེ་ཏར་དེ་ཡི་ཕྱོགས་ཉིད་ནས། །འོད་ཀྱི་རང་བཞིན་འབྱུང་བར་འགྱུར།།

6. Si por algunos lados
horadamos el jarro,
por esos mismos lugares,

---

[7] En algunas ediciones en tibetano, en el tercer verso se sustituye la palabra «jarro» (བུམ) por «cúmulo» (ཕུང).

[8] En este texto estamos utilizando la palabra «pasiones» como sinónimo de «emociones nocivas».

[9] Para dejar claro que la esencia del *Tathagata* se encuentra en todos los seres sensibles, Nagaryuna nos propone otro ejemplo de por qué los seres corrientes no la ven. Si pusiéramos una vela encendida (cuya naturaleza es carente de oscuridad) dentro de un jarro tapado, las personas corrientes no podrían ver desde fuera nada de su luz en absoluto. Del mismo modo, mientras el *dharmadhatu* está metido en el interior del jarro de las obstrucciones que son la emoción nociva activa de la noción de existencia verdadera, aunque su naturaleza es pura y sin manchas, las personas corrientes no pueden ver ni un atisbo suyo.

surgirán rayos de luz[10].

๗ གང་ཚེ་ཏིང་འཛིན་རྡོ་རྗེ་ཡིས། །བུམ་པ་དེ་ནི་བཅག་ཐུར་པ།།
དེ་ཚེ་དེ་ནི་ནམ་མཁའ་ཡི། །མཐར་ཐུག་བར་དུ་སྣང་བར་བྱེད།།

7. Cuando el *vajra* del *samadhi*
hace añicos ese jarro,
entonces su luz llegará hasta
los confines del universo[11].

---

[10] Alguien podría preguntar: «De nuevo, se ha dicho que esos seres son capaces de ver la fenomeneidad de la mente manchada que puede convertirse en *dharmakaya* solo en el caso de que dominen la emoción nociva de la noción de existencia verdadera activa que obstruye su visión (si comprenden la vacuidad, ya sea con una cognición directa o conceptual) mediante la meditación en la vacuidad. ¿Cómo se consigue esto, entonces?». Esta estrofa contesta a esta pregunta con un ejemplo.
Así como, cuantos más agujeros hagamos al jarro que tenía la vela dentro, más se va a ver la luz de la vela desde fuera y finalmente, incluso, se ve la vela completa; del mismo modo, por medio de la sabiduría que comprende la vacuidad y está impregnada del pigmento de la *bodichita*, percibimos el potencial natural y el potencial progresivo con una cognición conceptual primero, con una cognición directa luego y, a partir de ahí, vamos avanzando por el camino de la meditación.

[11] Alguien podría preguntar: «La mente que comprende la vacuidad a través de una generalidad de sentido (concepto mental) tiene la capacidad de familiarizar nuestro continuo con la vacuidad, pero, ¿cómo puede llegar a transformarse en un camino de no más aprendizaje?». Esta estrofa contesta a esta pregunta mezclando el referente con la analogía. Cuando el *samadhi* o concentración semejante a un diamante o vajra que es la vía ininterrumpida del camino *mahayana* de la meditación grande del grande (entre los antídotos) que comprende la fenomeneidad de la mente manchada que tiene la capacidad de transformarse en el *jñanadharmakaya* que comparte el continuo mental propio acompañado del método (la *bodichita*) destroza o abandona la obstrucción cognitiva que encubre por completo la visión simultánea de las dos verdades, entonces ese *samadhi* semejante a un diamante se transformará en el conocedor de todos los aspectos (la sabiduría exaltada de los Budas), que percibe todos los fenómenos convencionales hasta el fin del espacio y sus vacuidades de manera simultánea. Aquí se equiparan las obstrucciones cognitivas con el jarro y las dos verdades con la vela que está dentro del jarro.

། ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས་ནི་སྐྱེ་མ་ཡིན། །ནམ་ཡང་འགག་པར་ཀྱང་བ་མེད།།
དུས་རྣམས་ཀུན་ཏུ་ཉོན་མོངས་མེད། །ཐོག་མ་བར་མཐའ་དྲི་མ་བྲལ།།

8. El *dharmadhatu* no ha nacido
ni cesará en momento alguno[12].
En ningún momento tiene pasiones:
es inmaculado al principio, en el medio y al final[13].

། རི་ལྦར་རིན་ཆེན་བཀྲ་ཟླ། །དུས་རྣམས་ཀུན་ཏུ་འོད་གསལ་ཡང་།།
རྡོ་ཡི་ནང་ན་གནས་ཀྱང་ན། །དེ་ཡི་འོད་ནི་གསལ་མ་ཡིན།།

9. Así como la gema del zafiro
aunque es luminosa en todo tiempo,
mientras yace en su geoda,
queda con su luz oculta a la vista…

། དེ་བཞིན་ཉོན་མོངས་ཀྱིས་བསྒྲིགས་པའི། །ཆོས་དབྱིངས་ཤིན་ཏུ་མེད་པར།།

---

[12] Alguien podría preguntar: «Este *dharmadhatu* que es la esencia del *Tathagata*, primero está manchado con las obstrucciones aflictivas y cognitivas y mas tarde se vuelve inmaculado gracias a la intervención de los antídotos, ¿no será entonces un fenómeno transitorio que adolece de generación y destrucción?». Respuesta: Este *dharmadhatu* que es la esencia del *Tathagata* no nace debido a causas y condiciones ni llegará jamás a un término en el que cada uno de sus momentos vaya cesando ni a uno en el que se corte su continuo.

[13] Si esa fenomeneidad o vacuidad que es la esencia del *Tathagata* tuviera generación y destrucción, es decir, si fuera transitoria, de ello se derivarían absurdos. Su naturaleza habría de estar manchada, pero no lo está en absoluto.
En general, en todo momento y, en particular, mientras los seres no se hayan iluminado, la fenomeneidad que es la esencia del *Tathagata* en su continuo mental no tiene mancha alguna de emociones nocivas (aquí pasiones) ni de obstrucciones cognitivas. Tampoco tiene manchas en el pasado (al principio), en el presente (en el medio) ni en el futuro (al final).

འགོར་བར་འོང་ནི་གསལ་མ་ཡིན། །མྱ་ངན་འདས་ན་འོང་གསལ་འགྱུར།།

10. …asimismo, el *dharmadhatu* oculto
por las pasiones, aunque es del todo impoluto,
queda con su luz oculta en el samsara,
mas en el nirvana, su luz se verá clara[14].

།།　ཁམས་ཡོད་ན་ནི་ལས་བྱས་པས། །ས་ལེ་སྦྲམ་དག་མཐོང་བར་འགྱུར།།
ཁམས་མེད་ན་ནི་ལས་བྱས་ན། །ཉོན་མོངས་འབའ་ཞིག་སྐྱེད་པར་ཟད།།

11. Si tenemos el potencial, tras arduo
empeño, veremos el oro más puro.
Si no lo tuviéramos, nuestro empeño

---

[14] Pregunta: si la fenomeneidad que es la esencia del *Tathagata* es inmaculada por naturaleza, ¿por que los seres corrientes no se dan cuenta de ello?
Respuesta: Es porque queda obstruida, ya que la noción de existencia verdadera está activa en sus continuos mentales. Aquí lo explicamos con un ejemplo.
Del mismo modo en que la luz del zafiro queda oculta por la piedra mientras este, cuya naturaleza es siempre luminosa, se mantenga oculto dentro de su geoda, asimismo, la naturaleza del *dharmadhatu* (la fenomeneidad o vacuidad de la mente capaz de transformarse en un *jñanadharmakaya* y que está obstruida por la emoción nociva de la noción de existencia verdadera, es decir, por la noción de existencia verdadera activa) es completamente pura, del todo impoluta, pero, mientras los seres están girando en el samsara debido al karma y las emociones nocivas (y no debido a otros factores como las oraciones y la compasión), en estos seres corrientes su luz queda oculta porque está obstruida por la noción de existencia verdadera activa. Sin embargo, cuando los seres meditan en la vacuidad, dejan atrás el sufrimiento (allende el sufrimiento es la traducción directa de la palabra nirvana) o la emoción nociva que es una noción de existencia verdadera, o la dominan para que no se active, pueden comprender el *dharmadhatu* por medio de una generalidad de sentido, lo que equivale a que su luz se vea claramente.

solo produciría emociones nocivas[15].

༡༢ ཧི་ལྟར་སྦུན་པས་གཡོགས་ཐུར་པས། །ས་བོན་འབྲས་བུ་མི་འདོད་ལྟར།།
དེ་བཞིན་ཉོན་མོངས་ཀྱིས་གཡོགས་པས། །དེ་ནི་སངས་རྒྱས་ཞེས་མི་བརྗོད།།

12. Mientras siga envuelta en su cáscara,
no llamamos «fruto» a la cebada,
asimismo, mientras está envuelto
por las pasiones, no lo llamamos «Buda»[16].

༡༣ ཧི་ལྟར་སྦུན་པ་ལས་བློ་ལན། །འབྲས་ཀྱིད་སྣང་བར་འགྱུར་བ་ལྟར།།

---

[15] Pregunta: ¿Cuáles son las ventajas de tener el potencial que es la esencia del *Tathagata* en nuestro continuo y cuáles son las desventajas de no tenerlo?
Respuesta: Lo explicamos con un ejemplo. Si debajo de la tierra hay oro, podemos esforzarnos por escarbar la tierra para encontrar las pepitas de oro, y entonces las veremos claramente. Pero si bajo la tierra no hay oro, por mucho que trabajemos en la labor de búsqueda, nuestros empeños no darán como fruto sino desilusión. Del mismo modo, si los seres tienen el potencial, tras el empeño de meditar en el antídoto a las obstrucciones, la sabiduría que comprende la ausencia de entidad, llegará el momento en que percibirán con una cognición directa tanto el potencial natural como el potencial progresivo; mientras que, si no lo tuvieran, su empeño de meditar en el antídoto a los objetos de abandono, la sabiduría que comprende la ausencia de entidad, no tendría fruto alguno y no verían ninguno de esos dos potenciales.

[16] Pregunta: Si en el continuo mental de los seres hay un potencial búdico auténtico, ¿significa eso que en su continuo hay un cuerpo de Buda auténtico?
Respuesta: Explicamos con un ejemplo el hecho de que el potencial natural no es un cuerpo de Buda auténtico. Por ejemplo, en lo cotidiano, mientras la cebada continúa envuelta por su cáscara no la llamamos «fruto» porque no está lista para comer; del mismo modo, mientras continúa envuelta por la emoción nociva de la noción de existencia verdadera y por las obstrucciones cognitivas, esa fenomeneidad manchada capaz de convertirse en un *svabhavikakaya* (cuerpo esencial de un Buda) que se encuentra en el continuo de los seres sensibles tampoco adquiere el nombre de cuerpo de Buda auténtico ni se lo tiene por ello.

དེ་བཞིན་ཉོན་མོངས་ལས་གྲོལ་ན། ।ཆོས་ཀྱི་སྐུ་ཉིད་རབ་ཏུ་གསལ།།

13. Igual que, si le quitas la cáscara,
aparece el fruto mismo; asimismo,
si retiras las pasiones, el *dharmakaya*
mismo se manifiesta con claridad[17].

༡༤ ཚུ་ཤིང་སྙིང་པོ་མེད་དོ་ཞེས། ।འཇིག་རྟེན་ན་ནི་དཔེ་རྒྱུད་ཀྱང་།།
དེ་ཡི་འབྲས་བུ་སྙིང་པོ་ཉིད། ।མངར་པོ་ཟ་བར་བྱེད་པ་ལྟར།།

14. «Los plataneros no tienen esencia»
es un ejemplo mundano que usamos,
pero comemos sus dulces frutos,
que son su esencia, y asimismo…

༡༥ སྙིང་པོ་མེད་པའི་འཁོར་བ་ལས། ।ཉོན་མོངས་གཟེབ་དང་བྲལ་ནས་ནི།།
དེ་ཡི་འབྲས་བུ་སངས་རྒྱས་ཉིད། ।ལུས་ཅན་ཀུན་ཀྱི་བདུད་རྩི་འགྱུར།།

15. …cuando el samsara, sin esencia,
se despoja de la corteza de las pasiones,
su fruto, la budeidad, se transforma

---

[17] Pregunta: Si el potencial natural es capaz de convertirse en un *dharmakaya*, ¿cuándo lo hace?
Respuesta: Explicamos con un ejemplo el momento de la transformación.
Por ejemplo, si le quitas la cáscara al fruto, si lo liberas de su cáscara, aparece ese mismo fruto ya listo para comer. Del mismo modo, si la liberamos de las emociones nocivas y de las obstrucciones cognitivas (que aparecen en la estrofa ejemplificadas por las pasiones) la fenomeneidad de la mente manchada que puede convertirse en un *dharmakaya* se convierte de hecho en un *dharmakaya* que se manifiesta con claridad.

en néctar para todos los seres corpóreos[18].

༡༦ དེ་བཞིན་ས་བོན་ཐམས་ཅད་ལས། །རྒྱུ་དང་འདྲ་བའི་འབྲས་བུ་བྱུང་།།
ས་བོན་མེད་པར་འབྲས་ཡོད་པར། །ཤེས་ལྡན་གང་གིས་སྒྲུབ་པར་ནུས།།

16. Asimismo, de todas las semillas,
surgen frutos semejantes a sus causas.
¿Que persona sensata podría probar
que se de un fruto sin su semilla?[19]

༡༧ ས་བོན་ཀྱར་པ/ཁམས་དེ་ཉིད། །ཚོས་རྣམས་ཀུན་ཀྱི་རྟེན་དུ་འདོད།།
རིམ་ཀྱིས་སྒྲུབ་པར་བྱར་པ་ལས། །སངས་རྒྱས་གོ་འཕངས་ཐོབ་པར་འགྱུར།།

17. Este mismo potencial, como semilla,

---

[18] Pregunta: Esa esencia del *Tathagata* que es el potencial que reside de manera natural, ¿cumple los objetivos de los seres desde el momento de la base o lo hace en el momento del fruto?
Respuesta: Explicamos con un ejemplo que lo hace en el momento del fruto.
Por ejemplo, las ramas de la platanera solo dan fruto una vez y luego hay que cortarlas, por lo que se dice, en el lenguaje cotidiano, que no tienen esencia (otros dan una razón distinta, dicen que es porque el tronco de la platanera está hueco). Mientras tanto nos comemos su rico fruto dulce, que es la verdadera esencia o sustancia de la platanera. Del mismo modo, este samsara, este girar por las existencias, carece de sentido, nuestras vidas son cortas y padecemos muchas enfermedades. Mas si obtenemos un renacimiento humano de ocio y oportunidad, y en este cuerpo de la naturaleza del sufrimiento podemos despojarnos de la corteza que son las obstrucciones aflictivas y cognitivas, el fruto de este cuerpo samsárico será que la fenomeneidad manchada se transforme en un *dharmakaya* y el cuerpo de Buda de naturaleza transitoria que lo acompañe se convierta, mediante sus actividades iluminadas, en un néctar de disfrute para todos los seres.

[19] Si alguien se pregunta si es posible alcanzar la budeidad de manera espontánea y sin haber completado las dos acumulaciones (de mérito y sabiduría), es imposible, las estrofas 16 y 17 lo explican con un ejemplo.

afirmo que es la base de cada fenómeno[20].
Al purificarlo paso por paso,
se alcanza el estado de budeidad[21].

๑๘ དྲི་མེད་ཉི་མ་ཟླ་བ་ཡང། །སྒྲིབ་དང་ཞུགས་སྣ་དྲུ་བ་དང།།
སྒྲ་གཅན་གདོང་དང་རྡུལ་ལས་སོགས། །སྒྲིབ་པ་ལྔ་ཡིས་བསྒྲིགས་པར་འགྱུར།།

18. El sol y la luna son impolutos, mas
pueden ser bloqueados por cinco
barreras: nubes, niebla, humo,
el rostro de Rahu[22], polvo y demás[23].

๑๙ དེ་བཞིན་འོད་གསལ་བ་ཡི་སེམས། །འདོད་དང་གནོད་སེམས་ལེ་ལོ་དང།།
རྨོད་པ་དང་ནི་ཐེ་ཚོམ་སྟེ། །སྒྲིབ་པ་ལྔ་ཡིས་བསྒྲིགས་པར་འགྱུར།།

19. Asimismo, la mente de luz clara[24]
se ve bloqueada por cinco
obstrucciones: deseo, malicia,
pereza, agitación mental y duda.

---

[20] En este caso «todo fenómeno» significa «cada virtud del continuo de los Budas».

[21] Esta estrofa refiere de manera explícita que como consecuencia de haber abandonado las manchas que cubren el potencial natural se obtiene el pseudofruto (no es un fruto auténtico porque es permanente) del *svabhavikakaya*, y de manera implícita, que como consecuencia de haber abandonado las manchas que cubren el potencial progresivo se obtiene el fruto del *jñanadharmakaya*.

[22] El rostro de Rahu es un símil para referirse a los eclipses.

[23] Si nos preguntamos qué son esas manchas que no pertenecen a la naturaleza de la mente, que cubren la naturaleza del *Tathagata* y que si no se purifican no puede obtenerse la budeidad, las estrofas 18 y 19 las presentan junto con un ejemplo.

[24] Es decir, la mente manchada capaz de transformarse en un *jñanadharmakaya*.

༢༠ ཇི་ལྟར་མེ་ཡིས་དག་པའི་གོས། །སྣ་ཚོགས་དྲི་མས་དྲི་མ་ཅན།།
ཇི་ལྟར་མེ་ཡི་ནང་བཙུག་ན། །དྲི་མ་ཚོགས་འགྱུར་གོས་མིན་ལྟར།།

20. Así como al limpiar un paño[25] usando el fuego
—un paño inmundo con manchas variadas—
se queman solo las manchas y no el paño
cuando lo exponemos a las llamas,…

༢༡ དེ་བཞིན་འོད་གསལ་བ་ཡི་སེམས། །འདོད་ཆགས་ལ་སོགས[26]དྲི་མ་ཅན།།
ཡེ་ཤེས་མེ་ཡིས་ཉོན་མོངས་བསྲེག། །དེ་ཉིད་འོད་གསལ་མ་ཡིན་ཞོ།།

21. …de igual modo, en la mente de luz clara
que tiene las manchas del deseo y demás,
el fuego de la gnosis calcina las pasiones,
dejando inalterada la luz clara[27].

༢༢ སྟོང་པ་ཉིད་ནི་སྟོན་པའི་མདོ། །རྒྱལ་བས་ཇི་སྐད་གསུངས་པ་གང་།།
དེ་དག་ཀུན་ཕྱིས་ཉོན་མོངས་ལྡོག། །ཁམས་དེ་ཉམས་པར་བྱེད་མ་ཡིན།།

22. Cualquiera de los sutras que plantean
la vacuidad escritos por el Victorioso[28]

---

[25] Un paño que sea ignífugo.

[26] En el *Sentido general del Camino medio*, tib. དབུ་མ་ཕྱི་དོན།, al citar el texto, Panchen Sonam Dakpa escribe: «འདོད་ཆགས་ལས་སྐྱེས་དྲི་མ»

[27] Si alguien se pregunta si al eliminar las manchas o impurezas se elimina también la mente, esto no ocurre, lo prueban las estrofas 20 y 21 con un ejemplo y la 22 con citas de las escrituras. Las manchas del deseo y demás incluyen todas las obstrucciones aflictivas (las emociones nocivas junto con sus semillas) y cognitivas (sus huellas).

[28] Por ejemplo el *Sutra de la perfección de la sabiduría* (*prajñaparamita*) *en ocho mil versos*.

sirve para revertir las pasiones,
jamás disminuye el potencial[29].

२३ ས་ཡི་ནང་ན་ཡོད་པའི་ཆུ། །ཏྲི་མ་མེད་པར་གནས་པ་ལྟར།།
ཉོན་མོངས་ནང་ན་ཡེ་ཤེས་ཀྱང་། །དེ་བཞིན་ཏྲི་མ་མེད་པར་གནས།།

23. Así como el agua infiltrada dentro
de la tierra se mantiene impoluta,
la gnosis[30] dentro de las pasiones
se mantiene también inmaculada[31].

२४ ཆོས་དབྱིངས་གང་ཕྱིར་བདག་མ་ཡིན། །བུད་མེད་མ་ཡིན་སྐྱེས་པའང་མིན།།
གཟུང་བ་ཀུན་ལས་རྣམ་གྲོལ་བ། །རྗེ་ལྟར་བདག་ཅེས་བརྗོད་པར་བྱ།།

24. Ya que el *dharmadhatu* no es el yo,
ni es mujer ni hombre tampoco,
y que carece de algo que apercibir[32],
¿cómo podría denominarse «yo»?

---

[29] *El Sutra de la perfección de la sabiduría en cien mil estrofas* dice: «Subhuti, en cuanto al abandono de lo nocivo, los *Tathagatas* abandonan por completo todas las huellas *kármicas*. Los oyentes y realizadores solitarios no abandonan todas las huellas *kármicas*». Si al eliminar todas las manchas o impurezas se eliminase también la mente, no podrían existir Budas que hubieran abandonado las dos obstrucciones.

[30] En este caso se está usando el nombre del efecto para designar la causa (metonimia muy utilizada en el sánscrito y heredada por el tibetano), en realidad no se refiere al fruto, la sabiduría trascendente, sino a la causa, la mente manchada capaz de transformarse en un *jñanadharmakaya*.

[31] Esta estrofa explica mediante un ejemplo cómo es que las manchas que cubren los potenciales natural y progresivo no pertenecen a la naturaleza de estos potenciales.

[32] Carece de elaboraciones convencionales que apercibir por parte de la absorción meditativa de la sabiduría trascendente de los nobles o *aryas*.

༢༥ ཆགས་པ་མེད་པའི་ཆོས་ཀུན་ལ། །བུད་མེད་སྐྱེས་པ་དམིགས་མ་ཡིན།།
འདོད་ཆགས་ཀྱིས་ལྷོངས་གཏུལ་བྱའི་ཕྱིར། །བུད་མེད་སྐྱེས་པ་ཞེས་རབ་བསྟན།།

25. Ningún *dharma* desprovisto de deseo
observa[33] «mujer» ni «hombre».
Fue para guiar a los cegados por el deseo
que se expuso: «mujer» y «hombre»[34].

༢༦ མི་རྟག་སྡུག་བསྔལ་སྟོང་པ་ཞེས། །བྱ་བ་གསུམ་པོས་སེམས་སྦྱོང་བྱེད།།
མཆོག་ཏུ་སེམས་ནི་སྦྱོང་བྱེད་པའི། །ཆོས་ནི་རང་བཞིན་མེད་པ་ཡིན།།

26. «Transitorio», «sufrimiento» y «vacío»:
este trío purifica la mente[35], mas
el *dharma* que mejor la purifica
es la ausencia de naturaleza intrínseca.

---

[33] Con una cognición válida que examine lo último.

[34] Si nos preguntamos: «Ya que la esencia, la fenomeneidad, y los caracterizado por ella, el potencial progresivo, no son el "yo" de ningún continuo y los agregados tampoco son el «yo» de ningún continuo, acaso no existen mujeres y hombres?», esta estrofa propone que existen meramente por designación.

[35] Mediante la meditación en la transitoriedad, en la naturaleza del sufrimiento y en la vacuidad de que los fenómenos estén establecidos por sus propias características sin ser meramente imputados por una cognición conceptual, se purifica la mente eliminando las nociones de permanencia (de que todo lo compuesto sea permanente), de felicidad (de que todo lo contaminado sea de la naturaleza de la felicidad) y de que todos los fenómenos estén establecidos por sus propias características sin ser meramente imputados por una cognición conceptual, junto con las emociones nocivas desencadenadas por estas nociones. El antídoto supremo para las emociones nocivas y para su originante, la noción de un «yo», junto con sus semillas es la sabiduría que conoce la ausencia de naturaleza intrínseca de la mente manchada capaz de convertirse en *jñanadharmakaya*.

๨๗ ཇི་ལྟར་སྦྲུམ་མའི་ཚྭོ་ན་བུ། །ཡོད་ཀྱང་མཐོང་བ་མ་ཡིན་པ།།
དེ་བཞིན་ཉོན་མོངས་ཀྱིས་གཡོགས་པའི། །ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས་ཀྱང་མཐོང་མ་ཡིན།།

27. Así como en el vientre de una mujer
gestante hay un hijo que no es visto,
asimismo, no se ve tampoco el *dharmadhatu*
cuando está cubierto por las pasiones[36].

๨๘ བདག་དང་བདག་གི་རྣམ་རྟོག་དང་། །མིང་གི་འདུ་ཤེས་རྣུ་མཚན་གྱིས།།
རྣམ་རྟོག་བཞི་པོ་འབྱུང་བ་ཡང་། །འབྱུང་དང་འབྱུང་ལས་གྱུར་པས་སོ།།

28. Debido a las concepciones de «yo»
y «mío», al nombre y a la discriminación,
surgen surgirán y han surgido estas cuatro
mentes conceptuales que lo cubren[37].

๨๙ སངས་རྒྱས་རྣམས་ཀྱི་སྨོན་ལམ་ཡང་། །སྔོང་བ་མེད་ཅིང་མཚན་ཉིད་མེད།།
ས་སོར་རང་རིག་སྦྱོར་ལྡན་ཉིད། །སངས་རྒྱས་རྣ་བའི་ཆོས་ཉིད་ཅན།།

---

[36] Las personas corrientes (que no han comprendido la vacuidad ni siquiera con una cognición analítica o inferencial) no ven la vacuidad de la mente manchada capaz de convertirse en *jñanadharmakaya* porque está cubierta por la emoción nociva que es una noción de existencia verdadera activa y por otras manchas.

[37] Y ¿por qué está cubierto y su visión obstruida? Debido a que tenemos dos concepciones, a saber, la noción de que los fenómenos están establecidos como «yo» de manera intrínseca y la noción de que todos los fenómenos están establecidos como «mío» de manera intrínseca, más la noción de que el referente de la palabra «yo» está establecido como tal de manera intrínseca, y la noción de que el objeto de cada discriminación que percibe «esto» y «aquello» vívidamente y lo designa como «esto» y «aquello» es tal objeto de manera intrínseca, estas cuatro concepciones surgen en el presente, surgirán en el futuro y han surgido en el pasado junto con sus huellas kármicas, provocando que los dos potenciales sean obstruidos. Algunos traducen los dos últimos versos entendiendo que ´byung y ´byung las gyur pa son los elementos y los productos de los elementos.

29. Ni siquiera las oraciones de los Budas
tienen apariencia ni características[38].
Conectados con la autocognición individual,
los Budas son de naturaleza permanente.

๓๐ ཇི་ལྟར་རི་བོང་མགོ་ཡི་རྩ། །བཏགས་པ་ཉིད་དེ་མེད་པ་ལྟར།།
དེ་བཞིན་ཆོས་རྣམས་ཐམས་ཅད་ཀྱང་། །བཏགས་པ་ཉིད་དེ་ཡོད་མ་ཡིན།།

30. Los cuernos en la cabeza de un conejo
son meramente concebidos y no existen.
Asimismo, todos los fenómenos
son meramente concebidos y no existen[39].

๓๑ ཕྱ་རབ་རྡུལ་གྱི་དོ་བོ་ཡིས། །གླང་གི་རྩ་ཡང་དམིགས་མ་ཡིན།།
ཇི་ལྟར་སྥོན་བཞིན་ཕྱིས་དེ་བཞིན། །དེ་ལ་ཅི་ཞིག་བརྡག་པར་བྱ།།

31. Los cuernos de un toro tampoco
se observan entre sus átomos.
Igual que ocurría con el ejemplo

---

[38] Todos los fenómenos coinciden en no estar establecidos tal como aparecen y en no existir por sus propias características.

[39] Tal como ocurre en el caso de los cuernos del conejo (que no existen y por lo tanto su imputación es errónea aunque no deja de ser una imputación), todos los fenómenos existen por medio de ser designados por la cognición conceptual que los imputa, no existen por su propio lado.

anterior, ¿qué hay aquí para concebir?[40]

๓๒ བརྟེན་ནས་འབྱུང་བར་ཐལ་བ་དང་། །བརྟེན་ནས་འགག་པར་འཐལ་བས་ན།།
གཅིག་ཀྱང་ཡོད་པ་མ་ཡིན་ན། །ཕྱིས་པ་ཇི་ལྟར་རྟོག་པར་བྱེད།།

32. Ya que el surgimiento es dependiente
y la destrucción también lo es,
no hay nada que sea existente. Entonces,
¿cómo pueden los infantiles concebir?[41]

๓๓ རི་བོང་བ་གླང་རྡུ་ཡི་དཔེས། །(གཉིས་ཀ་བརྟགས་པའི་མཚན་ཉིད་ཡིན[42]། ।)

---

[40] Alguien podría decir: «¿Acaso solo tenéis ejemplos para apoyar vuestra tesis de que todos los fenómenos carecen de naturaleza propia? ¿No tenéis argumentos que la establezcan?». Como respuesta, esta estrofa toma como base para el análisis los cuernos de un toro en representación de todos los fenómenos, analiza si tienen o no naturaleza propia utilizando el argumento que analiza la esencia, que niega singular o plural, y concluye que no tienen naturaleza propia en absoluto. Véase anexo sobre los argumentos para comprender la vacuidad.

[41] Pregunta: ¿hay algún otro argumento que pruebe la ausencia de existencia inherente aparte del que niega singular y plural?
Respuesta: Hay otros argumentos. El principal es el llamado «Rey de los argumentos», el argumento de la interdependencia. Todos los fenómenos no compuestos surgen o se establecen en relación de dependencia con una cognición conceptual que los impute o designe, y todos los fenómenos compuestos van destruyéndose momento a momento desde su generación. No hay pues ningún fenómeno, ya sea compuesto o no, que exista de manera independiente, sin estar condicionada su existencia a la de otros factores. Siendo así, ¿cómo pueden los infantiles, es decir, los seres que aun no han comprendido la vacuidad con una cognición directa, concebir en ellos una existencia inherente? No tiene sentido.

[42] Hemos encontrado dos versiones de la estrofa completa en dos ediciones diferentes del texto de Gö Lotsawa Zhonnu Pal (véase la nota siguiente), la que presentamos aquí y esta otra: སྐྱེ་བར་བརྟགས་པའི་མཚན་ཉིད་དག །རི་བོང་བ་ལང་རྡུ་ཡི་དཔེས། །དབྱུ་མ་རྩ་ཞི་རྟོགས་བྱ་སྟེ། །བདེ་གཤེགས་ཚོས་ཉིད་བཞིན་ནོ། ।

ཇི་ལྟར་བའི་གཡེགས་ཆོས་རྣམས་ཀྱིད།།དབུས་མ་ཀྱིད་དུ་སྣུབ་པར་བྱེད།།

33. Mediante los ejemplos de los cuernos
del conejo y del toro (ambos imputados),
los *Tathagatas* prueban que los fenómenos
solo radican en el Camino Medio[43].

๓๔ ཇི་ལྟར་ཉི་ཟླ་སྐར་མའི་གཟུགས། །དང་བའི་སྟོད་ཀྱི་ཚུ་ནང་དུ།།
གཟུགས་བརྙན་མཐོང་བར་སྣུར་བ་ལྟར། །མཚན་ཉིད་རྣོགས་པཱའང་དེ་དང་འདྲ།།

34. Así como el sol, la luna y las estrellas
se ven reflejadas en la superficie
de un recipiente de agua limpia,
lo mismo ocurre con toda característica.

๓๕ ཐོག་མ་བར་དང་མཐར་དགེ་བ། །བསྲུབ་མེད་ཅིང་བརྟན་པ་ཡི།།
གང་ཞིག་དེ་ལྟར་བདག་མེད་པ་འང་། །ཇི་ལྟར་བདག་དང་བདག་གིར་བརྟག།

35. Algo virtuoso al principio, en el medio
y al final, sin engaños, constante, y que
carece de entidad en el sentido explicado:
¿cómo puede ser concebido como «yo» o «mío»?

๓๖ ཇི་ལྟར་ས་ཁའི་དུས་སུ་ཆུ། །དོ་བོ་ཞིས་ནི་བརྗོད་པར་བྱེད།།
དེ་ཀྱིད་གང་བའི་དུས་སུ་ནི། །གང་ངོ་ཞིས་ནི་བརྗོད་པ་ཡིན།།

---

[43] El segundo verso falta en las ediciones *tengyur* (traducciones tibetanas de los comentarios indios) pero se encuentra en la edición sánscrita existente. En la cita de Gö Lotsawa Zhonnu Pal del *Dharmadhatustava* del maestro *Nagaryuna en su Espejo que refleja claramente la realidad tal como es: un comentario sobre el Mahayanottaratantra* (ཐེག་པ་ཆེན་པོ་རྒྱུད་བླ་མའི་བསྟན་བཅོས་ཀྱི་འགྲེལ་པ་ཤན་རབ་རྒྱ་གཙོ་ལས་ལག་བའི་མེ་ལོང་།) encontramos la estrofa completa.

36. Así como cerca del inicio del verano
decimos del agua que está caliente,
mientras que en los fríos días invernales
llamamos «fría» a la misma agua;…

๓๗ ཉོན་མོངས་དྲྭ་བས་གཡོགས་པ་ལ། །སེམས་ཅན་ཞེས་ནི་བརྗོད་པར་བྱ།།
དེ་ཉིད་ཉོན་མོངས་བྲལ་ཐྲུར་ན། །སངས་རྒྱས་ཞེས་ནི་བརྗོད་པར་བྱ།།

37. …cuando están cubiertas por las pasiones,
debemos llamar a las personas «seres sensibles».
Y a esas mismas personas, cuando carecen
de las pasiones, debemos denominarlas «Budas».

๓๘ མིག་དང་གཟུགས་ལ་བརྟེན་ནས་ནི། །ཏིང་མེད་པའི་སྣང་བ་འབྱུང་།།
སྐྱེ་མེད་འགག་པ་མེད་ཉིད་ལས། །ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས་ནི་རབ་ཏུ་ཤེས།།

38. Las percepciones despejadas[44]
surgen gracias al ojo y a la forma.
Por medio de la ausencia de generación
y de destrucción se conoce el *dharmadhatu*[45].

๓๙ ཐུན་དང་རྟ་ལ་བརྟེན་ནས། །ཐུན་པར་དག་པའི་ཤེས་པ་གསུམ།།
མཚན་ཉིད་མེད་པའི་ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས། །རྟོག་དང་བཅས་པས་ཐོས་པར་འགྱུར།།

39. Otras conciencias despejadas surgen gracias

---

[44] Despejadas de generalidades de sentido, lo que significa que son cogniciones directas y no cogniciones conceptuales, pues estas últimas conocen su objeto mediante un concepto o sentido general.

[45] Al comprender la carencia de generación y de destrucción de las cogniciones visuales provocadas por el órgano sensorial (el ojo) y la presencia de una forma en el campo visual, se conoce la fenomeneidad o vacuidad de tales cogniciones.

al sonido y a la oreja. El *dharmadhatu*
de ausencia de características de este trío
se «oye» mediante una mente conceptual[46].

๔๐ སྣ་དང་དྲི་ལ་བརྟེན་ནས་སྣོམ། །དེ་ནི་གཟུགས་སུ་མེད་པའི་དཔེ།།
དེ་བཞིན་རྣ་ཡི་རྣམ་ཤེས་ཀྱིས། །ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས་ལ་རྟོག་པར་བྱེད།།

40. Gracias a la nariz y al olor, olemos. Y eso
es otro ejemplo de la ausencia de forma.
Asimismo, la conciencia olfativa
sirve para analizar el *dharmadhatu*.

๔๑ ལྕེ་ཡི་རང་བཞིན་སྟོང་པ་ཉིད། །རོ་ཡི་ཁམས་ཀྱང་དཔེན་པ་སྟེ།།
ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས་ཀྱི་ངོ་བོ་ན། །རྣམ་པར་ཤེས་པ་གནས་མེད་པ།།

41. La naturaleza de la lengua es la vacuidad.
El dominio olfativo también es vacío,
pues su esencia es el *dharmadhatu*.
La cognición no subsiste tampoco.

๔๒ དག་པའི་ལུས་ཀྱི་ངོ་བོ་དང་། །རེག་བྱའི་རྒྱུན་གྱི་མཚན་ཉིད་དག།
རྒྱུན་དག་ལས་ནི་བྱོལ་ལྡན་པ། །ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས་ཞེས་བརྗོད་པར་བྱ།།

42. La esencia de un cuerpo puro,

---

[46] Por medio de la condición de enfoque, el sonido, y de la condición dominante, el órgano sensorial del oído, surge la conciencia sensorial auditiva totalmente despejada de una generalidad de sentido, es decir sin mediar una generalidad de sentido o concepto. De este trío, las dos primeras, las condiciones de enfoque y dominante, son causas, mientras que la tercera, la conciencia auditiva, es un efecto, un surgimiento dependiente. Por lo tanto, el *dharmadhatu* que es la ausencia de establecimiento por sus propias características de la conciencia auditiva es comprendido u oído, en primer lugar, por medio de una cognición inferencial última.

las características de las condiciones táctiles[47],
y aquello que carece de condiciones
deben ser llamados: «*dharmadhatu*».

๔๓ ཡིད་གཅོད་ཐུར་བའི་ཚོས་རྣམས་ལ། །རྟོག་དང་བརྡག་པ་རྣམ་སྤངས་ནས།།
ཚོས་རྣམས་རང་བཞིན་མེད་པ་ཉིད། །ཚོས་ཀྱི་དབྱིངས་སྒོ་བསྒོམ་པར་བྱ།།

43. Dejando atrás toda designación o conceptualización,
debemos meditar en el *dharmadhatu*,
en la carencia total de naturaleza propia
de los fenómenos que conoce la mente principal.

๔๔ མཐོང་དང་ཐོས་དང་བསྲེགས་པ་དང་། །ཟྱངས་དང་རེག་པར་ཐུར་པ་དང་།།
ཚོས་རྣམས་དེ་ལྟར་རྣལ་འབྱོར་པས། །ཤེས་ནས་མཚན་ཉིད་རྫོགས་པ་ཡིན།།

44. Todo lo visto, oído u olido,
todo lo gustado, tocado o concebido
es así conocido por los yoguis
que consuman sus características[48].

๔๕ མིག་དང་རྣ་བ་སྣ་དག་དང་། །ལྕེ་དང་ལུས་དང་དེ་བཞིན་ཡིད།།
སྐྱེ་མཆེད་དྲུག་པོ་རྣམ་དག་པ། །འདི་ཉིད་དེ་ཉིད་མཚན་ཉིད་དོ།།

45. Ojos, orejas y nariz, lengua,
cuerpo y mente: los seis sentidos
son perfectamente puros[49],

---

[47] De las condiciones o causas que provocan las sensaciones táctiles, es decir las texturas etc.

[48] Es decir, que comprenden por completo su naturaleza vacía de existencia verdadera.

[49] Son puros con la pureza de no estar establecidos por una naturaleza propia.

esta pureza los define.

๔๖ སེམས་ཀྱི་རྣམ་པ་གཉིས་སུ་མཐོང་། །རི་ལྟར་འཇིག་རྟེན་འཇིག་རྟེན་འདས།།
བདག་ཏུ་འཛིན་ལས་འཁོར་བར་སྟེ། །ས་ས་ར་ཡིག་ན་ངའི་ཏོ་ངོ།།

46. Vemos dos géneros de mentes:
una mundana y una supramundana.
Si percibe un yo: samsara.
Si se autoconoce[50]: talidad.

๔๗ འདོད་ཆགས་ཟད་པས་མྱ་ངན་འདས། །ཞེ་སྡང་གཏི་མུག་ཟད་པ་ངང་།།
དེ་ངག་འགགས་པ་སངས་རྒྱས་ཀྱིད། །ལུས་ཅན་ཀུན་ཀྱི་སྐྱབས་ཀྱིད་ངོ།།

47. Si se agota el deseo, es el nirvana.
El agotamiento del odiy y la ignorancia,
y el cese de ambos es la budeidad,
el refugio de todos los seres.

๔๘ ཤེས་དང་མི་ཤེས་པ་ངག་ལས། །ལུས་འདི་ཀྱིད་ལས་ཐམས་ཅད་ཏེ།།
རང་གི་རྣམ་པར་རྟོག་པས་བཅིངས། །བདག་ཀྱིང་ཤེས་ནས་གྲོལ་བར་འགྱུར།།

48. Por conocimiento o desconocimiento,
este cuerpo lo conlleva todo[51].
Nuestras conceptualizaciones nos atan.
Al comprender la identidad[52], nos liberamos.

---

[50] Este conocerse a sí misma se refiere a la sabiduría trascendente de los nobles, que comprende la vacuidad con una cognición directa.

[51] Debido al conocimiento o desconocimiento de la vacuidad, este cuerpo que hemos obtenido puede ser el origen tanto del samsara como del nirvana.

[52] En este caso la identidad significa la verdadera naturaleza de los fenómenos.

๔๙ བྱང་ཆུབ་རིང་མིན་ཉེ་བཞང་མིན། །འགྲོ་མིན་འོང་བཞང་མ་ཡིན་ཞིང་།།
ཉོན་མོངས་གཟེབ་ཐྲུར་འདི་ཉིད་ལ། །མཐོང་བ་ངང་ནི་མ་མཐོང་ཡིན།།

49. La iluminación no está lejos ni cerca[53].
No se avanza hacia ella ni ella acude.
Aquí mismo, encerrada en la jaula
de las pasiones es vista o no lo es.

๕๐ ཤེས་རབ་མར་མེ་ལ་གནས་ནས། །མཆོག་ཏུ་ཞི་བར་ཐྲུར་པ་ཡིས།།
བདག་ལ་བརྟགས་པས་གནས་བྱ་ཞེས། །མདོ་སྡེ་འཆོག་ལས་གསུངས་པ་ལགས།།

50. Habitar en la candela de la sabiduría
comporta la mejor paz.
«Manténte en el análisis del "yo"»:
dicen muchos de los sutras.

๕๑ སྟོབས་བཅུའི་སྟོབས་ཀྱིས་བྱིས་པ་རྣམས། །བྱིན་རླབས་ཟླ་བ་ཚེས་པ་བཞིན།།
ཉོན་མོངས་ཅན་གྱི་སེམས་ཅན་ཀྱིས། །དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་མི་མཐོང་ངོ་།།

51. Gracias a los diez poderes, los infantiles
obtienen bendiciones, como la luna crece.
Los seres con emociones nocivas

---

[53] No está lejos para quienes comprenden la vacuidad ni cerca para los seres corrientes (en este caso seres corrientes significa aquellos que no han comprendido la vacuidad ni siquiera mediante una cognición conceptual, en tibetano el término es *tha mal pa*. No se debe confundir con el término tibetano *so so skye bo*, ser ordinario, que se refiere a todos los seres que no son nobles o *aryas*, es decir, que no han comprendido la vacuidad con una cognición directa).

no ven a los *Tathagatas*[54].

๕๒ ཇི་ལྟར་ཡི་དྭགས་རྣམས་ཀྱིས་ནི། །རྒྱ་མཚོ་སྐམས་པར་མཐོང་བ་ལྟར།།
དེ་བཞིན་མི་ཤེས་པས་བསྒྲིབས་པས། །སངས་རྒྱས་རྣམས་ནི་མེད་པར་བརྟགས།།

52. Así como los fantasmas hambrientos
ven lechos secos en los grandes lagos,
así suponen los que tienen obstrucciones
de desconocimiento que los Budas no existen.

๕๓ དམན་དང་བསོད་ནམས་དམན་པ་ལ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ཅི་འཕྲིར་མཆིས།།
ཇི་ལྟར་དམྱས་ལོང་ལག་པ་རྫུ། །རིན་ཆེན་མཆོག་ནི་བཞག་པ་འདྲ།།

53. ¿De qué servirían los Victoriosos
a los inferiores y de mérito menor?
sería como colocar la joya más brillante
en la mano de un invidente.

๕๔ སེམས་ཅན་བསོད་ནམས་བྱས་རྣམས་ལ། །འོད་ཀྱིས་གསལ་ཞིང་དཔལ་ལྡན་པའི།།
སྒྲམ་ཐུ་རྩ་གཉིས་མཚན་འབར་བ། །སངས་རྒྱས་དེ་ཡི་མདུན་ན་གནས།།

54. Mas los seres meritorios residen
frente a los Budas relucientes,
que brillan con sus claras
y gloriosas treinta y dos marcas.

---

[54] Gracias a las actividades iluminadas de los Budas, que poseen los diez poderes, los infantiles, es decir, los seres ordinarios, aquellos que no han comprendido la vacuidad con una cognición directa, obtienen, de acuerdo con sus disposiciones mentales, la liberación o la omnisciencia de manera semejante a como la luna va creciendo gradualmente hasta llenarse. Aún así, los seres ordinarios no pueden ver a los Budas debido a sus obstrucciones aflictivas.

๕๕ མགོན་པོ་དེ་ཡི་གཟུགས་ཀྱི་སྒྲུས། །བསྐལ་པ་མང་པོར་བཞུགས་ནས་ནི།།
གདུལ་བྱ་རྣམས་ནི་གདུལ་བའི་ཕྱིར། །དབྱིངས་ཀྱིད་ཕ་དང་ཐུར་མ་ཡིན།།

55. Mediante el cuerpo de forma,
el protector permanece muchos eones,
para disciplinar a sus discípulos,
su *dhatu* se vuelve diferente[55].

๕๖ སེམས་ཀྱི་ཡུལ་ནི་ངེས་རྟོགས་ནས། །དེར་ནི་ཞེས་པ་འཇུག་པར་ཀྱུར།།
ས་ས་རང་རིག་རྣམ་དག་ན། །ས་རྣམས་དེ་ཡི་བདག་ཉིད་གནས།།

56. Tras comprender con certeza el objeto
de la mente, esta se aplica a tal objeto.
Cuando la autoconciencia individual se purifica
por completo, reside en la naturaleza de las tierras[56].

๕๗ དབང་ཕྱུག་ཆེན་པོའི་གནས་མཆོག་དང་། །འོག་མིན་ཉིད་དེ་རྣམ་མཛོས་པ།།
ཞེས་པ་གསུམ་པོ་གཅིག་ཉིད་དུ། །འདྲེས་པར་ཐུར་ལ་བདག་སྟོའོ།།

---

[55] Los protectores, los Budas, gracias a sus dos cuerpos de forma, el cuerpo de emanación y el cuerpo de disfrute, residen durante muchos eones en las tierras puras y, a fin de disciplinar a los discípulos según sus diferentes disposiciones mentales, muestra emanaciones diferentes de estos dos cuerpos. Estas emanaciones tienen en esencia el mismo *dharmadhatu*, pero al estar en cuerpos distintos su aislado es diferente.

[56] Después de que los discípulos de los cuerpos de emanación y disfrute ven con certeza el objeto de la mente que comprende la vacuidad, el *dharmadhatu* en el propio continuo mental y meditan en él, su mente pasa a la siguiente etapa, su mente se aplica a ese objeto (el *dharmadhatu* del propio continuo mental) con una cognición directa. Cuando, mediante esa meditación que es una comprensión directa de la vacuidad, la sabiduría trascendente o autoconciencia individual de ese ser noble o *arya* se purifica por completo de las manchas de la noción de existencia verdadera junto con sus huellas, las sabidurías trascendentes o gnosis de la primera y demás tierras evolucionan y se instalan en la naturaleza del *dharmakaya*.

57. Que en la residencia suprema
de los grandes Poderosos, en la preciosa
Akanistha, esas tres conciencias
se funden en una, yo lo afirmo[57].

๕๙ བྱིས་པའི་ནང་ན་ཡོངས་ཚཏྟ་དང་། །འཕགས་པའི་ནང་ན་སྣ་ཆེས་གཉིས།།
དབང་ཕྱུག་ཆེན་པོ་ཆོ་དཔག་མེད། །བསྐལ་པའི་ཆེ་ཡི་རྒྱ་གར་ཡིན།།

58. Otorga conocimiento integral
a los infantiles y diversidad a los nobles,
y es la fuente de longevidad de incontables
eones de los grandes Poderosos[58].

๕๙ ཕྱི་རོལ་སེམས་ཅན་ཁམས་ཀྱི་ཡང་། །དཔག་ཏུ་མེད་པའི་བསྐལ་བར་ནི།།
ཆོ་ཡང་གང་གིས་བསྲུངས་ཐུར་ཅིང་། །སྲོག་ཆགས་རྣམས་ཀྱི་སྲོག་གནས་པའི།།

59. Los potenciales de los seres foráneos[59]
sostienen también sus vidas
por incontables eones. Es la causa
inextinguible de la preservación…

---

[57] Nagaryuna afirma personalmente en esta estrofa que los discípulos de los cuerpos de disfrute y de emanación, ya que obtendrán el *dharmakaya*, verán fusionadas las tres conciencias mencionadas en la estrofa anterior: (1) la mente que comprende conceptualmente (con una cognición analítica) el *dharmadhatu* gracias al estudio y la reflexión, (2) la primera mente y las subsecuentes que lo comprenden con una cognición directa y que pertenecen a la primera y demás tierras, y (3) la sabiduría trascendente final que lo comprende también con una cognición directa, cuando residan en las tierras puras de Akanistha, etcétera.

[58] El *dharmadhatu* del continuo propio.

[59] Los seres que no pertenecen al estado de iluminación completa.

๖๐ རྒྱ་ཡང་མི་ཟད་པ་དེ་ཉིད། །གང་གི་འབྲས་བུ་མི་ཟད་གང་།།
སྣང་བ་མེད་པའི་བྱེ་བྲག་གིས། །ཤེས་རབ་རོན་དུ་རབ་ཏུ་འཇུག།

60. …de la vida de los seres vivos.
Son sus frutos también inextinguibles,
pues quienes carecen de apariencias[60]
penetran en la sabiduría por el doble bien.

๖๑ བྱང་ཆུབ་རིང་བར་མི་བསམ་ཞིང་། །ཉེ་བར་ཡང་ནི་བསམ་མི་བྱ།།
ཡུལ་དྲུག་སྣང་བ་མེད་པར་ནི། །ཡང་དག་ཇི་བཞིན་རིག་ཐུར་པའོ།།

61. No piensen que la iluminación
es distante ni que es cercana.
La ausencia de apariencia en los seis
objetos es la comprensión correcta[61].

๖๒ ཇི་ལྟར་འོ་མ་དང་འདྲེས་ཆུ། །སྟོང་གཅིག་ནི་གནས་པ་ལས།།
དང་པས་འོ་མ་འཐུང་བྱེད་ཅིང་། །ཆུ་ནི་མ་ཡིན་དེ་བཞིན་གནས།།

62. Así como del agua mezclada con leche,
ambas contenidas en un mismo recipiente,
un ganso puede extraer y beber
la leche y dejar el agua indemne,…

---

[60] Los que no tienen la noción de que los fenómenos existen tal y como se nos aparecen, es decir, con existencia intrínseca.

[61] Si tomamos como base de la vacuidad los objetos de los cinco sentidos (las formas y colores, sonidos, olores, texturas y sabores) y los objetos de la conciencia mental (los fenómenos) y alcanzamos la certeza de que no están establecidos de manera inherente tal y como los percibimos, tal como es su apariencia, entonces eso es la comprensión de la realidad tal y como es, la comprensión de la vacuidad. Esta estrofa nos muestra el modo de comprender el *dharmadhatu*.

๖๓ དེ་བཞིན་ཉོན་མོངས་ཀྱིས་གཡོགས་ནས། །ཡེ་ཤེས་ལྡན་འདིར་གཅིག་གནས་ཀྱང།།
རྣལ་འབྱོར་པ་ཡིས་ཡེ་ཤེས་ལེན། །མི་ཤེས་པ་ནི་འདོར་བར་བྱེད།།

63. …asimismo, aunque la gnosis contenida
en esta vida está cubierta por las pasiones,
los yoguis pueden extraerla
y desechar el desconocimiento.

๖๔ བདག་དང་བདག་གི་ཞེས་འཛིན་པས། །རྫས་ཕྱི་རོལ་རྣམ་བརྟགས་པ།།
བདག་མེད་རྣམ་པ་གཉིས་མཐོང་ན། །ཕྱིད་པའི་ས་བོན་འགག་པར་འགྱུར།།

64. La semilla del samsara —que persiste mientras
sigamos concibiendo aspectos en los objetos
externos por efecto de la noción de «yo» o «mío»—
cesa cuando vemos los dos tipos de ausencia de entidad.

๖๕ གང་ཕྱིར་སངས་རྒྱས་མྱ་ངན་འདས། །གཙོ་བ་རྟག་པ་དགེ་བའི་གཞི།།
གང་ཕྱིར་གཉིས་ནི་ཁྱིས་པས་བརྟགས། །དེ་ཡི་གཉིས་མེད་རྣལ་འབྱོར་གནས།།

65. El nirvana de los Budas es base
de pureza, permanencia y virtud.
Los infantiles imputan ambos[62].
Los yoguis moran en la no dualidad.

๖๖ ངག་འགྱོད་སྣ་ཚོགས་ཐུན་པ་ངང། །ཚུལ་ཁྲིམས་སེམས་ཅན་དོན་ལྡན་ལྟར་ངང།།
སེམས་ཅན་ཐན་ལྟེད་བཟོད་པ་སྟེ། །གསུམ་པོ་འདིས་ནི་ཁམས་རྒྱས་འགྱུར།།

---

[62] El comentario de Shisa Drungchen rinpoché dice que son ambos tipos de nirvana inferior, el de los oyentes y el de los realizadores solitarios. Jim Scott propone que Nagaryuna se refiere aquí a los dos tipos de ausencia de entidad, la de las personas y la de los fenómenos.

66. La generosidad de austeridades diversas,
la moralidad que reúne el bien de los seres,
y la paciencia, que los beneficia:
estas tres desarrollan el potencial.

๖๗ ཚོས་རྣམས་ཀུན་ལ་བརྩོན་འགྲུས་དང་། །བསམ་གཏན་ལ་སེམས་འཇུག་པ་དང་།།
རྟག་ཏུ་ཤེས་རབ་བསྟེན་པ་སྟེ། །འདི་ཡང་བྱང་ཆུབ་རྒྱས་བྱེད་ཡིན།།

67. El esfuerzo en todos los dharmas,
la absorción de la mente en la concentración,
y entregarse continuamente a la sabiduría:
también estos desarrollan la iluminación[63].

๖๘ ཐབས་དང་བཅས་པའི་ཤེས་རབ་དང་། །སྨོན་ལམ་རྣམ་པར་སྦྱངས་པ་དང་།།
སྟོབས་ལ་ཏེས་གནས་ཡེ་ཤེས་ཏེ། །ཁམས་རྒྱས་བྱེད་པའི་ཆོས་བཞི་དོ།།

68. La sabiduría acompañada del método[64],
las oraciones de aspiración del todo puras,
los poderes y la sabiduría trascendente:
cuatro fenómenos que desarrollan el potencial.

๖๙ བྱང་ཆུབ་སེམས་ཕྱག་མི་བྱ་ཞེས། །སྨྲ་བ་ངན་པ་སྨྲ་བ་སྟེ།།
བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་མ་བྱུང་བར། །ཚོས་ཀྱི་སྐྱེ་འབྱུང་མ་ཡིན།།

69. Decir: «no me inclino ante la *bodichita*»
es proferir palabras atroces,
pues si no hubiera *bodisatvas*,

---

[63] En este caso se está usando una metonimia, dando el nombre del fruto (la iluminación) a la causa: el potencial progresivo.

[64] El método incluye la renuncia, que rechaza los caminos falsos, y la *bodichita*, que rechaza los caminos inferiores.

no podría surgir el *dharmakaya*.

๗๐ བྱར་ཤིང་སོ་ལ་ལྷད་གང་། །ཀར་སྦྱོང་བར་འདོད་པ་དེས།།
བྱར་ཤིང་སོ་ལ་མེད་པར་ནི། །ཀར་འབྱུང་བར་འགྱུར་མ་ཡིན།།

70. Los que, odiando las semillas de la caña
de azúcar, desean disfrutar del azúcar,
sin las semillas de la caña de azúcar,
no podrán obtener el azúcar[65].

๗๑ བྱར་ཤིང་ས་བོན་གང་བསྲུངས་ནས། །ཉེ་བར་གནས་ཤིང་བསྐྱེས་པ་ལས།།
བུ་རམ་ཀར་དྲགས་རྣམས་ནི། །དེ་ལས་འབྱུངས་བར་འགྱུར་བ་ལྟར།།

71. Así como, en virtud de proteger
tales semillas de caña de azúcar,
nutrirlas y plantarlas, se producen
azúcar, melaza y dulces pasteles,…

๗๒ བྱང་ཆུབ་སེམས་ནི་རབ་བསྲུངས་ནས། །ཉེ་བར་གནས་ཤིང་བསྐྱེས་པ་ལས།།
དགྲ་བཅོམ་རྒྱུན་རྟོགས་སངས་རྒྱས་རྣམས། །དེ་ལས་སྐྱེ་ཞིང་འབྱུང་བར་འགྱུར།།

72. …en virtud de proteger la *bodichita*,
nutrirla y plantarla, de ella se generan
y surgen los arhats oyentes,
los realizadores solitarios y los Budas[66].

---

[65] En la estrofa anterior el autor propone que desestimar la *bodichita* implica desestimar a los *bodisatvas* y en esta estrofa explica la razón con un ejemplo.

[66] La *bodichita* actúa de causa sustancial y de condición coadyuvante para la generación de los Budas mientras que, para la generación de los arhats que son oyentes o realizadores solitarios solo actúa de condición coadyuvante.

๗๓ ཇི་ལྟར་སྨན་ལུའི་སས་བོན་སོགས། །ཞིང་པས་བསྲུང་བར་བྱེད་པ་ལྟར།།
དེ་བཞིན་ཕེགས་མཆོག་མོས་རྒྱས་ལ། །འདྲེན་པ་རྒྱས་ཀྱིས་བསྲུང་བ་མཛོད།།

73. Así como los agricultores protegen
las semillas de arroz y de otros granos,
así protegen también los Guías a aquellos
cuyas aspiraciones se dirigen al *Mahayana*.

๗๔ ཇི་ལྟར་མར་ཌོའི་བཅུ་བཞི་ལ། །ཟླ་བ་ཐུང་ཟད་མཐོང་བ་ལྟར།།
དེ་བཞིན་ཕེགས་མཆོག་མོས་རྒྱས་ལའང་། །སངས་རྒྱས་སྐུ་ཞི་ཐུང་ཟད་མཐོང་།།

74. El décimo catorce día de luna menguante
se ve una mínima parte del astro lunar.
Así también los que aspiran al *Mahayana*
perciben una ínfima porción del cuerpo de Buda[67].

๗๕ ཇི་ལྟར་ཚོས་པའི་ཟླ་བ་ལ། །སྐད་ཅིག་སྐད་ཅིག་རྒྱས་པར་མཐོང་།།
དེ་བཞིན་ས་ལ་ཞུགས་རྒྱས་ཀྱང་། །རིམ་གྱིས་རིམ་གྱིས་འཕེལ་བར་མཐོང་།།

75. Tal como la luna creciente
se ve engrosar a cada momento,
así, los *bodisatvas* en las tierras también
ven gradualmente más de aquel[68].

---

[67] El décimo catorce día de luna menguante se refiere al vigésimo noveno día del ciclo lunar. Los *bodisatvas* de inteligencia aguda, ya antes de entrar en los caminos de gran vehículo (*Mahayana* en sánscrito), perciben mínimamente y mediante una cognición analítica, es decir, por medio de una generalidad de sentido, el cuerpo de Buda que es la cesación que consiste en la pureza de manchas adventicias.

[68] Los *arya bodisatvas,* que habitan en cualquiera de las diez tierras (estados de desarrollo también llamados *bhumis,* que es su nombre en sánscrito), van alcanzando en cada nueva tierra una nueva verdad de la cesación y así van viendo cada vez una porción mayor del cuerpo de Buda mencionado.

༧༦ རི་ལྟར་ཡར་ངོའི་བཅོ་ལྔ་ལ། །ཟླ་བ་རྫོགས་པར་འཐུར་བ་ལྟར།།
དེ་བཞིན་ས་ཡི་མཐར་ཐུག་ན། །ཆོས་ཀྱི་སྐུ་ཡང་རྫོགས་ཤིང་གསལ།།

76. En el décimo quinto día del ciclo
lunar, la luna se muestra llena.
Asimismo, al coronar las tierras,
el *dharmakaya* emerge completo y claro[69].

༧༧ སངས་རྒྱས་ཆོས་དང་དགེ་འདུན་ལ། །རྒྱ་ཆུ་མོས་པ་བརན་པོ་ཡིས།།
སེམས་དེ་ཡང་དག་བསྐྱེད་བྱས་ནས། །ཕྱིར་མི་ལྡོག་པར་ཡང་ཡང་འཕྱེད།།

77. Si generamos una y otra vez esta mente[70]
con gran inclinación firme y continua
hacia el Buda, el *dharma* y la *sangha*,
no retrocederá y se irá acrecentando.

༧༨ ནག་པོའི་གཞི་ནི་ཡོངས་སྤངས་ནས། །དཀར་པོའི་གཞི་ནི་རབ་བཟུང་བས།།
དེ་ཚེ་དེ་ནི་དེས་རྟོགས་པ། །དགའ་བ་ཞེས་ནི་མངོན་པར་བརྗོད།།

78. Si abandonamos el sostén de la oscuridad
y abrazamos con fijeza el de la blancura,
ese momento en que comprendemos

---

[69] Esta estrofa asevera que percibir con una cognición directa el cuerpo esencial que es el aspecto de la pureza natural no implica necesariamente haberlo obtenido, mientras que para ver con una cognición directa el cuerpo esencial que es el aspecto de la pureza de lo adventicio es necesario haber obtenido este cuerpo.

[70] La preciosa *bodichita*. El deseo de alcanzar la iluminación completa para poder ayudar a todos los seres sensibles a eliminar su sufrimiento.

con certeza se denomina: «Gozo»[71].

๗๙ འདོད་ཆགས་ལས་སོགས་སྦྱ་ཚོགས་པའི། །དྲི་མས་རྣམ་ཏུ་དྲི་མ་ཅན།།
དྲི་མ་མེད་པར་གང་དག་པ། །དྲི་མ་མེད་ཅེས་བརྗོད་པ་ཡིན།།

79. Lo que siempre estuvo manchado
por el deseo y demás manchas
diversas ahora es impoluto:
tal pureza se llama: «Inmaculada»[72].

๘๐ ཏིན་མོངས་དྲྭ་བ་རབ་འགལ་ནས། །དྲི་མེད་ཤེས་རབ་རབ་གསལ་བས།།

---

71 A partir de aquí y hasta la estrofa número 87, el texto va a nombrar y describir brevemente las diez tierras o *bhumis*, las diez etapas en el camino de un *arya bodisatva* que culminan en la iluminación completa. Esta primera estrofa retrata la primera tierra, llamada «Gozo perfecto». Las diez son: Gozo Perfecto, Inmaculada, Luminosa, Radiante, Difícil de dominar, Manifiesta, Ido lejos, Inalterable, Intelecto excelente y Nube de dharma. Sobre esta primera tierra, en su *Guirnalda preciosa*, Nagaryuna detalla:

5.41. De ellas, la primera es Gozo perfecto
porque los *bodisatvas* se alegran
de haber abandonado las tres almadrabas
y de haber nacido al linaje de los Budas.

5.42. Cuando ésta madura por completo, se convierte
en la suprema perfección de la generosidad,
cien mundos se estremecen y ellos
se vuelven grandes soberanos del mundo.

72 En la *Guirnalda preciosa*:

5.43. La segunda se llama: «Inmaculada»
porque las diez acciones virtuosas
de cuerpo, habla y mente son impolutas
y se dan en ellos de modo espontáneo.

5.44. Cuando ésta madura por completo, se convierte
en la suprema perfección de la ética,
ellos se vuelven emperadores benéficos,
amos de la gloria y de los siete objetos preciosos.

ཚངས་མེད་པ་ཡི་མྱུན་པ་དག །སེལ་བར་བྱེད་པས་འོད་བྱེད་པའོ།།

80. Porque, tras cesar bien la red de pasiones,
gracias al brillo de la sabiduría
inmaculada, esclarece las tinieblas
infinitas, se la llama «Luminosa»[73].

৮৭ རྒྱུ་ཏུ་དག་པའི་འོད་ཀྱིས་གསལ། །འཇུ་འཛིན་རྣམ་པར་སྣང་པ་ཡི།།
ཡེ་ཤེས་འོད་ཀྱིས་རབ་བསྐོར་བས། །ས་དེ་འོད་འཕྲོ་ཅན་དུ་འདོད།།

81. Porque su luz de pureza ilumina siempre,
está rodeada de la luz de la sabiduría trascendente
y abandonó íntegramente las distracciones
mundanas, llamo a esta tierra: «Radiante»[74].

৮৯ རིག་བང་སྒྲ་རྒྱལ་བཞོ་གཞས་ཀྱན། །བསམ་གཏན་རྣམ་པ་སྟ་ཚོགས་ཉིད།།

---

[73] En la *Guirnalda preciosa*:
5.45. La tercera tierra es «Luminosa» porque emite
la calma luz de la sabiduría, y porque
aquí surgen las concentraciones y clarividencias,
y se disipan del todo el deseo y el odio.
5.46. Cuando ésta madura por completo, disfrutan
de la paciencia y el esfuerzo de modo supremo.
Se vuelven grandes y sabios dirigentes divinos
y rechazan los deseos del reino del deseo.

[74] En la Guirnalda preciosa:
5.47. La cuarta se llama «Radiante»
porque emite la luz de la gnosis correcta.
Todo lo acorde con la iluminación sin excepción
lo cultivan ellos de forma excelente.
5.48. Cuando ésta madura por completo, se vuelven
monarcas de los dioses en el paraíso sin disputas,
son expertos en derrotar por completo
y en liberarse de la visión del cúmulo transitorio.

ཉོན་མོངས་ཤིན་ཏུ་སྦྱངས་དཀའ་ལས། །རྣམ་པར་རྒྱལ་བས་སྦྱང་དཀར་འདོད།།

82. Aquí se aprenden todas las ciencias, artes
y técnicas, y los distintos tipos de *samadhi*.
Porque triunfa sobre pasiones muy difíciles de someter,
afirmo que esta tierra es «Difícil de dominar»[75].

༥༣ བྱང་ཆུབ་རྣམ་པ་གསུམ་པོ་དང་། །ཕུན་སུམ་ཚོགས་ཀུན་བསྡུ་བ་དང་།།
སྐྱེ་དང་འཇིག་པ་ཟད་པ་ལ། །ས་དེ་མངོན་དུ་ཐྱར་བར་འདོད།།

83. Con las tres clases de iluminación,
toda la abundancia concentrada
y la generación y la destrucción extinguidas,
esta tierra —yo afirmo— es «Manifiesta»[76].

༥༤ འགོར་འཕེལ་བཀོད་པ་རྣམ་ཀུན་ཏུ། །འོད་ཀྱི་དྲ་བས་རྟེ་བ་དང་།།

---

[75] En la Guirnalda preciosa:
5.49. La quinta es «Muy difícil de dominar» porque
es en extremo difícil que los maras los venzan
y porque en ellos surge pericia en el conocimiento
del sentido sutil de las verdades nobles y demás.
5.50. Cuando ésta madura por completo, se vuelven
reyes de los dioses del paraíso de Tushita
y revierten los engaños y visiones filosóficas
que motivan las acciones de todos los *tirthikas*.

[76] En la Guirnalda preciosa:
5.51. La sexta se llama «Manifiesta» porque
está encauzada a la enseñanza del Buda
y porque su logro de la cesación va en aumento
gracias a la calma mental y a la visión superior.
5.52. Cuando ésta madura por completo,
se vuelven reyes de los dioses de Nirmanarati,
ya no son aventajados por los oyentes
y apaciguan el orgullo de superioridad.

འཁོར་བའི་མཚོ་ཡི་འདམ་བརྒལ་བས། །དེ་ལ་རིང་དུ་སོང་ཞེས་བྱ།།

84. Porque exhibe en todo momento
un entramado de luz circular
y ha trascendido allende el océano
del samsara, esta tierra se llama «Ido lejos»[77].

๘๫ སངས་རྒྱས་ཀྱིས་རེས་འཛིན་ཞིང་། །ཡེ་ཤེས་རྒྱ་མཚོར་ཞུགས་པ་དང་།།
འབད་མེད་ལྷུན་གྱིས་གྲུབ་ཀྱང་པ། །བདུད་ཀྱི་འཁོར་གྱིས་མི་གཡོ་བའོ།།

85. Los Budas la custodian con seguridad,
se asienta en la sabiduría trascendente,
y sin esfuerzo, de forma espontánea,
queda «Inalterable» por las hordas de maras[78].

๘๖ སོ་སོ་ཡང་དག་རིག་ཀུན་ལ། །ཆོས་སྟོན་པ་ཡི་འགེལ་བའི་གཏམ།།

---

[77] En la Guirnalda preciosa:
5.53. La séptima es «Ido lejos» porque
en cuanto al número, han llegado lejos.
Ellos puede, de manera instantánea,
entrar en absorción sobre la cesación.
5.54. Cuando ésta madura por completo, se vuelven
reyes de los dioses de Parinirmitavashavartina
y excelentes maestros conocedores
de la comprensión de las verdades nobles.

[78] En la Guirnalda preciosa:
5.55. La octava —la tierra de la juventud—
es «Inalterable» porque carece de conceptos.
Por ser inalterables, las actividades de su cuerpo,
palabra y mente son inconcebibles.
5.56. Cuando ésta madura por completo,
se vuelven Brahmas amos de mil mundos,
los *arhats*, los *pratiekabudas* y demás
no los superan en determinar el sentido.

རྣལ་འབྱོར་པ་དེ་མཐར་ཕོན་པས། །ས་དེ་ལེགས་པའི་བློ་གྲོས་འདོད།།

86. Los yoguis en esta tierra han perfeccionado
la habilidad de emitir elocuentes discursos
de *dharma* desde la conciencia discriminativa
correcta, por eso yo la llamo «Intelecto excelente»[79].

৮৯ ཡེ་ཤེས་རང་བཞིན་འདི་ཡི་སྐུ། །ཏིང་ནམ་མཁའ་དང་མཉམ་པ།།
གང་ས་རྒྱས་རྣམས་ཀྱི་འཕྲིན་པ་ལས། །ཆོས་ཀྱི་སྤྲིན་ནི་ཀུན་ཏུ་འབྱུང་།།

87. Su cuerpo de la naturaleza de la sabiduría
trascendente es impoluto y semejante
al espacio: por ostentar virtudes
de los Budas surge la «Nube de dharma»[80].

---

[79] En la Guirnalda preciosa:
5.57. La novena tierra se llama: «Intelecto excelente»,
son como regentes del Buda. Ellos
han logrado la cognición individual
correcta, luego su intelecto es magnifico.
5.58. Cuando ésta madura por completo, se vuelven
Brahmas amos de dos mil mundos,
los arahats y demás no los aventajan
en responder a los pensamientos de los seres.

[80] Los bodisatvas en la décima tierra ostentan virtudes sucedáneas a las de los Budas, no las virtudes de los Budas auténticas. En la Guirnalda preciosa:
5.59. La décima es la «Nube del dharma» porque
de ellos cae la lluvia de la santa doctrina
y porque los rayos de luz de los Budas
y *bodisatvas* les confieren empoderamientos.
5.60. Cuando ésta madura por completo, se vuelven
amos de los dioses de los paraísos puros,
son supremos como el gran Ishvara
y señores de la esfera de la sabiduría infinita.

๘๘ སངས་རྒྱས་རྣམས་ཀྱི་ཆོས་ཀྱི་གནས། །སྒྲུབ་པའི་འབྲས་བུ་ཡོངས་འཛིན་པ།།
གནས་ནི་ཡོངས་སུ་ཐྱུར་པ་དེ། །ཆོས་ཀྱི་སྐུ་ཞེས་བརྗོད་པ་ཡིན།།

88. Enclave del *dharma* de los Budas,
ostenta a la perfección el fruto
de la práctica: cuando la transformación
es completa, lo llamamos «*dharmakaya*».

๘๙ བག་ཆགས་ལས་གྲོལ་བས་མི་ཁྱབ། །འཁོར་བའི་བག་ཆགས་བས་མ་དུ་ཡོད།།
ཁྱོད་ནི་ཀུན་ཏུ་བས་མི་ཁྱབ། །གང་གིས་ཁྱོད་ནི་ཤེས་པར་ནུས།།

89. Despojado de huellas *kármicas*, eres inconcebible[81].
Las huellas *samsáricas* pueden ser concebidas,
mas tú estás más allá de todo pensamiento:
¿qué ser sensible podría conocerlo?

๙๐ དག་གི་སྒྲོད་ཡུལ་ཀུན་ལས་འདས། །དབང་པོ་ཀུན་ཀྱི་སྒྲོད་ཡུལ་མིན།།
ཡིད་ཀྱི་ཤེས་པས་རྟོགས་བྱ་བ། །གང་ཡང་རྒྱང་ལ་ཕྱག་འཚལ་བསྡོད།།

90. Trasciende todo objeto de experiencia del habla
y no es objeto de experiencia de los sentidos,
mas puede ser comprendido por la conciencia

[81] Se refiere al *dharmakaya* de la pureza adventicia.

mental[82]. Los elogio y me postro ante ambos.

๙๑ རིམ་གྱིས་འཇུག་པའི་ལུགས་ཀྱིས། །སངས་རྒྱས་སྲས་པོ་གྲགས་ཆེན་རྣམས།།
ཆོས་ཀྱི་སྤྲིན་གྱི་ཡེ་ཤེས་ཀྱིས། །ཆོས་ཀྱི་སྟོང་པ་མཐོང་ཐུར་ནས།།

91. Con este método gradual de implicarse[83],
los muy notorios hijos de los Budas,
tras ver la vacuidad de naturaleza gracias
a sus gnosis, que son nubes de *dharma*,…

๙๒ གང་ཚོ་ས་ཕས་ནི་རབ་བཀྲུས་པས། །འཁོར་བའི་གཟིགས་ལས་འདས་ཐུར་ནས།།
པདྨ་ཆེན་པོའི་རང་བཞིན་གྱི། །སྟན་ལ་དེ་ནི་རབ་གནས་འཐུར།།

92. …cuando limpian a fondo sus mentes,
y escapan de la jaula del samsara,
se asientan sobre un asiento
que en esencia es un gran loto.

---

[82] El *dharmakaya* de la pureza adventicia (en el modo tal como lo percibe la sabiduría trascendente omnisciente), ante los seres que no han alcanzado la iluminación completa, trasciende todo objeto de experiencia del habla y todo otro tipo de objeto de experiencia, como los objetos implicados, porque no es objeto de experiencia en absoluto para ellos, porque no pueden percibirlo. No con los sentidos, pero de entre las cogniciones sensoriales y las mentales, algunos seres que no son Budas si que pueden concebirlo por medio de una generalidad de sentido, con una cognición analítica. Nagaryuna termina la estrofa con muestras de respeto —con postraciones de mente y alabanzas consistentes en detallar sus virtudes— hacia el objeto: el *dharmakaya* de la pureza adventicia y hacia el sujeto de tal percepción, el *jñanadharmakaya*.

[83] Tanto los practicantes que comenzaron ingresando en un vehículo inferior y después se mudaron al vehículo superior como los que desde un principio tenían un potencial Mahayana avanzan gradualmente en el camino a la iluminación por el camino del vehículo de la perfección (el vehículo Mahayana que pertenece al sutra y no al tantra).

๙๓ འདབ་མ་རིན་ཆེན་དུ་མའི་འོད། །འདོད་པར་བྱ་བའི་ཞེའུ་འཕྲུ་ཅན།།
པདྨ་བྱེ་བ་དུ་མ་ཡིས། །རྒྱམ་པ་ཀུན་ཏུ་ཡོངས་སུ་བསྐོར།།

93. Sus pétalos brillan con la luz de muchas
gemas y su corola exhibe preciosas anteras.
A su alrededor hay millones de lotos
más pequeños que lo rodean por completo.

๙๔ སྟོབས་བཅུ་པོ་ཡིས་ཡོངས་སུ་གང་། །མི་འཇིགས་པ་ཡིས་གང་དག་ངོམས།།
བསམ་མི་ཁྱབ་པའི་ས་དམ་རྒྱས་ཆོས། །སྤྲོས་མེད་རྣམས་ལས་ཉམས་མི་མངའ།།

94. Están colmados de los diez poderes
y ahítos con las carencias de miedo.
Nunca descienden de los inconcebibles
dharmas carentes de elaboraciones.

๙๕ ལེགས་པར་སྒྲུབ་པའི་ལམ་ཀུན་ཕྱིས། །བསོད་ནམས་ཡེ་ཤེས་རབ་བསགས་པའི།།
ཟླ་བ་ཉ་བ་སྐར་མ་ཡིས། །འཁོར་དུ་རྣམ་པ་ཀུན་ཕྱིས་བསྐོར།།

95. Como resultado de sus buenas acciones[84],
la luna llena de sus acumulaciones completas
de mérito y sabiduría trascendente
se ve siempre acompañada de las estrellas.

๙๖ སངས་རྒྱས་ཕྱག་གི་ཉི་མ་དེར། །ཏིང་རིན་ཆེན་འབར་ཐུར་དེས།།
སྲས་ཀྱི་ཕྲུག་པོ་དབང་བསྐུར་བས། །དབང་བསྐུར་བ་ནི་ཀུན་ཏུ་སྟོལ།།

96. En los soles de las manos de los Budas

[84] Como resultado de las virtudes acumuladas en el pasado, durante los caminos de aprendizaje, se ven siempre acompañados de oyentes, realizadores solitarios y *bodisatvas*, que son como estrellas.

resplandecen joyas impolutas
que otorgan iniciaciones
a los discípulos principales.

๙๗ རྣལ་འབྱོར་ཆེན་པོ་དེར་གནས་ནས། །རྨོངས་པས་དམན་པའི་འཇིག་རྟེན་རྣམས།།
སྡུག་བསྔལ་ཐིས་གཡེངས་འཇིགས་པ་ལ། །ལྟ་ཡི་སྤྱན་ཐིས་གཟིགས་ཐུར་ནས།།

97. Tras asentarse en tan grande yoga, ve
con su ojo divino el terror de los mundanos,
inferiores debido a su ignorancia
y distraídos por el sufrimiento.

๙๘ དེ་ཡི་སྐུ་ལས་འོད་ཟེར་རྣམས། །འཁྲུལ་པ་མེད་པར་འབྱུང་འགྱུར་ཏེ།།
རྨོངས་པའི་མུན་པར་ཞུགས་དེ་ཡི། །ཐོ་རྣམས་འཕྲྱེད་པར་མཛོད་པ་ཡིན།།

98. De su cuerpo, sin esfuerzo alguno,
brotan rayos de luz que abren
puertas a aquellos que permanecen
en las tinieblas de la ignorancia.

๙๙ ལྷག་བཅས་མྱ་ངན་འདས་པ་རྣམས། །ལྷག་མེད་མྱ་ངན་འདས་པར་འདོད།།
འདིར་ནི་མྱ་ངན་འདས་པ་ཉིད། །དྲི་མ་མེད་པར་སེམས་ཐུར་པའོ།།

99. Los que van al nirvana con residuos
afirman dirigirse a un nirvana sin residuos.
Sin embargo, solo este nirvana
conlleva una mente inmaculada.

๑๐๐ སེམས་ཅན་ཀུན་གྱི་ངོས་མེད་པའི། །ངོ་བོ་དེ་ཡང་དེ་སྟོང་ཡིན།།
དེ་མཐོང་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའོ། །ཤིན་ཏུ་དྲི་མེད་ཆོས་ཀྱི་སྐུ།།

100. La esencia sin entidad de todos los seres

es su objeto de experiencia.
Quienes lo ven son los *bodisatvas*[85].
El enteramente impoluto *dharmakaya*…

101. ངེ་མ་མེད་པའི་ཆོས་སྐུ་ལ། །ཡེ་ཤེས་རྒྱ་མཚོ་གནས་ཐུར་ནས།།
སྣ་ཚོགས་ནོར་བུ་ཇི་བཞིན་དུ། །དེ་ལས་སེམས་ཅན་དོན་རབ་མཛད།།

101. …y el *dharmakaya* inmaculado[86]
albergan un océano de gnosis[87]
repleto de un surtido de joyas
que cumplen los objetivos de los seres[88].

ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས་སུ་བསྡོད་པ་སློབ་དཔོན་ཆེན་པོ་ཀླུ་སྒྲུབ་ཀྱིས་མཛད་པ་རྫོགས་སོ། །རྒྱ་གར་གྱི་མཁན་པོ་ཀྲི་ཥ་པཎྜི་ཏ་དང། ལོ་ཙཱ་བ་ཚུལ་ཁྲིམས་ རྒྱལ་བས་བསྒྱུར་བའོ།།

Esto completa el *Elogio del* dharmadhatu, compuesto por el gran *acarya* Nagaryuna. Fue traducido por el abad indio Upadhyaya Krishna Pandita y el *lotsawa* (traductor) Tsultrim Gyalwa.

---

[85] Quienes, por el bien ajeno, se esfuerzan por ver o comprender tal nirvana (el de los Budas, que han obtenido el *dharmakaya*, que ven la esencia del nirvana que ha eliminado los dos tipos de obstrucciones), primero mediante una generalidad de sentido con una cognición analítica, son los bodisatvas de inteligencia aguda.

[86] El primero se refiere al *jñanadharmakaya* y el segundo al s*vabhavikakaya*.

[87] Aquí gnosis significa sabiduría trascendente, es decir, la sabiduría que comprende la vacuidad con una cognición directa.

[88] Tal como un océano aloja todo tipo de joyas maravillosas sin hacer esfuerzo alguno, el *dharmakaya* emana sin esfuerzo alguno cuerpos de disfrute y emanación que realizan han realizado y realizarán obras mayores y menores por el bien de sus discípulos correspondientes, por ejemplo, los *arya bodisatvas* y los seres ordinarios de karma puro.

© de la traducción al español: Marta Saro (Tenzin Dolkar),
Dharamsala y Bodhgaya, 2023.

⌖

Para realizar la traducción de este texto desde el tibetano, nos hemos guiado principalmente por las explicaciones de Shisa Drungchen rinpoché en su comentario: *Claridad del pensamiento profundo: un comentario entrelazado y de sentido al Elogio al* dharmadhatu. No hemos tenido tiempo de revisarlo, cuando terminemos lo volveremos a compartir en el grupo de Facebook Dharma En Castellano.

Anexo. Los cuerpos de un Buda

El Buda tiene un cuerpo (*kaya* en sánskrito): el cuerpo de Buda. Pero, si lo subdividimos, podemos decir que el Buda tiene dos, tres, cuatro o, incluso, cinco cuerpos.

DIVISIÓN EN DOS:

Cuando dividimos los cuerpos de un Buda en dos, decimos que son: el cuerpo de forma o R*upakaya*. (rupa=forma y kaya=cuerpo) y el cuerpo de verdad o *Dharmakaya* (*dharma* significa muchas cosas, pero una de ellas puede ser «verdad»).

·**El Cuerpo de Forma:** Es el cuerpo de beneficio ajeno, el cuerpo que permite a los Budas beneficiar a los seres interactuando con ellos. Este es el único cuerpo que los seres sensibles (lo que incluye a todos los seres excepto a los Budas) pueden percibir.

·**El Cuerpo de Verdad:** Es el cuerpo de beneficio propio. Este cuerpo solo puede ser percibido por los Budas. Incluye (como ya veremos en la división en cuatro), las cualidades de realización —como la sabiduría— y abandono —como la verdad de la cesación en su continuo— de los Budas.

DIVISIÓN EN TRES:

Cuando dividimos los cuerpos de un Buda en tres, mantenemos el cuerpo de verdad sin dividir y solamente subdividimos el de forma. De este modo, tendríamos: el cuerpo de disfrute o *sambhogakaya* (sambhoga=disfrute y kaya=cuerpo), el cuerpo de emanación o *nirmanakaya* (nirmana= emanación y kaya=cuerpo) y el cuerpo de verdad o *Dharmakaya*.

·**El Cuerpo de disfrute:** Su definición es: «Cuerpo de forma que posee las cinco certezas». Esto significa que para que algo sea un

cuerpo de emanación, tiene que cumplir cinco certezas o tener cinco características, que son:

1- la certeza del lugar: sólo se encuentra en Akanishtha.
2- la certeza del tiempo: permanece hasta que se vacíe el samsara por completo.
3- la certeza del cuerpo: está adornado con las 32 marcas mayores y las 80 marcas menores de un Buda.
4- la certeza de la compañía: solo lo acompañan *arya bodisatvas*.
5- la certeza del dharma: solo explica enseñanzas *Mahayana*.

Por lo tanto, este cuerpo sirve para beneficio de los *arya bodisatvas* (que son *aryas* o nobles porque han percibido la vacuidad con una cognición directa, sin que medie una generalidad de sentido; y son *bodisatvas* porque han generado *bodichita* —el deseo genuino de alcanzar la iluminación completa para beneficiar a todos los seres—).

· **El Cuerpo de emanación:** Su definición es: «Cuerpo de forma que no posee las cinco certezas». Son cuerpos que los Budas emanan, desde su cuerpo de disfrute, para ayudar a los seres. Estos cuerpos pueden ser percibidos por todos los seres de un modo más o menos puro dependiendo de la pureza del karma de cada ser. Los Budas pueden emanarse como maestros espirituales, como mendigos o incluso como puentes.

· **El Cuerpo de verdad:** cuerpo de beneficio propio.

DIVISIÓN EN CUATRO:

Cuando dividimos los cuerpos de un Buda en cuatro, mantenemos la subdivisión del cuerpo de forma en dos e incluimos una subdivisión en el cuerpo de verdad. Así, tenemos: el cuerpo de disfrute o *Sambhogakaya*, el cuerpo de emanación o *nirmanakaya*, el cuerpo esencial o *Svabhavikakaya* (svabha=esencia o ser en sí), y el cuerpo de sabiduría y verdad *Jñanadharmakaya* (jñana=sabiduría trascendente o gnosis)
· El Cuerpo de disfrute.

· El Cuerpo de emanación.
· **El Cuerpo de sabiduría y verdad:** Su definición es: «Cuerpo de verdad que consiste en la sabiduría exaltada del continuo de un *arya* Buda que conoce con una cognición directa todo lo que se percibe y todo lo que existe». Este cuerpo es, de entre la división de los fenómenos transitorios en forma, conciencia y factores compuestos no asociados, una conciencia. Se puede subdividir, a su vez, en dos:

1- el cuerpo de sabiduría y verdad que conoce todo lo que se percibe (la verdad convencional).

2- el cuerpo de sabiduría y verdad que conoce todo lo que existe (la verdad última).

· **El Cuerpo esencial:** Su definición es: «Cuerpo de verdad que posee las dos purezas». Las dos purezas son la pureza natural y la pureza de manchas adventicias.

Este cuerpo es el abandono completo de las dos obstrucciones: las obstrucciones aflictivas (obstrucciones a la liberación) y las obstrucciones cognitivas (obstrucciones a la omnisciencia). Se puede subdividir, a su vez, en dos:

1- el cuerpo esencial que es el aspecto de la pureza completa natural: lo que se refiere a la pureza que posee la naturaleza búdica.

2- el cuerpo esencial que es el aspecto de la pureza completa adventicia: lo que se refiere a la pureza que consiste en la ausencia de las dos obstrucciones.

DIVISIÓN EN CINCO:

En el contexto tántrico se añade un quinto cuerpo al que se llama de maneras diversas: cuerpo sincrónico, cuerpo de luz clara natural, cuerpo del *vajra* inalterable, cuerpo secreto, etc.

Anexo. Argumentos para comprender la vacuidad

1. argumento que analiza la esencia: el argumento que niega singular o plural

Cumple cuatro características:

1. La certeza del objeto de refutación.
2. La certeza de la suficiencia.
3. La certeza de la ausencia de unidad verdadera.
4. La certeza de la ausencia de pluralidad verdadera.

Sujeto: Considerando el sujeto: «brote»,…
Razón: …se sigue que no tiene realidad…
Predicado de la tesis: …porque no está establecido como siendo uno ni como siendo muchos.

establecimiento de la razón:

A- se sigue que no está establecido como siendo uno porque tiene partes. Se sigue que tiene partes porque existe y, además, «tener partes» y «no tener partes» son directamente contradictorios y no existe ningún objeto de conocimiento que no tenga partes.

B- se sigue que no está establecido como siendo muchos porque ya se ha refutado que esté establecido verdaderamente como siendo uno.

2. argumento que analiza la causa: argumento de las esquirlas de diamante

Sujeto: Considerando el sujeto: «brote»,…
Razón: se sigue que no nace en sentido último…
Predicado de la tesis: …porque no nace de manera última de sí, ni nace de manera última de otro, ni nace de manera última de ambos ni nace de manera última sin causa.

3. argumento que analiza el efecto: argumento de la existencia e inexistencia en producción y cesación

Sujeto: Considerando el sujeto: «brote»
Razón: …se sigue que no nace en sentido último…
Predicado de la tesis: …porque no nace de manera última existiendo en el momento de su causa ni nace de manera última no existiendo en el momento de su causa.

4. argumento que analiza el número: argumento de las cuatro posibilidades de producción y cesación

Sujeto: Considerando el sujeto: «brote»,…
Razón: …se sigue que no nace en sentido último…
Predicado de la tesis: …porque varios frutos no nacen de manera última desde una sola causa, ni un solo fruto nace de manera última desde varias causas, varios frutos no nacen de manera última desde varias causas, ni un solo fruto nace de manera última desde una sola causa.

5. el rey de los argumentos: argumento de la interdependencia

Sujeto: Considerando el sujeto: «brote»,…
Razón: …se sigue que no tiene realidad…
predicado de la tesis: …porque es interdependiente.

Análisis quíntuple.

Refuta las posibilidades de que un fenómeno sea las bases de imputación, distinto de ellas, que esté en ellas o ellas en él y que las posea. Como dice esta estrofa:

«No es los agregados ni distinto de los agregados. Los agregados no están en él ni él está en ellos. El *Tathagata* no posee los agregados. ¿Qué es el *Tathagata*?».

Sabiduría fundamental (22.1), Nagaryuna (c. 150 - c. 250 DC).

Análisis séptuple.

A la refutación de las posibilidades de que un fenómeno sea las bases de imputación, distinto de ellas, que esté en ellas o ellas en él y que las posea, se añade la refutación de que sea la figura o la mera agrupación. Cada una de estas opciones se desarrolla con sus propios argumentos y puede ser estudiada en el *Autocomentario al camino medio de Chandrakirti* o en otros comentarios a ese tratado, como la *Clarificación del pensamiento* de Lama Tsongkhapa. Como dice esta estrofa:

No afirmamos que el carro sea diferente de sus partes,
que no sea diferente de ellas ni tampoco que las posea:
no está en las partes ni las partes están en él,
no es la mera agrupación ni su figura. El «yo» es similar.

Ingreso al Camino medio (6.151), Chandrakirti (600 – 650)

Bibliografía

- Shisa Drungchen rinpoché, ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས་སུ་བསྟོད་པའི་ཚོགས་འབྲུ་སྟོན་དང་དོན་འཕྲོས་པས་བར་ཤད་པ་དགོངས་ཟབ་སྟང་བ་ཞེས་བྱ་བ་ཞུགས་སོ།།, Library of Tibetan Works and Archives, 2020.
- Kunkhyen Dolpo Sherab Gyaltsen, ཆོས་དབྱིངས་བསྟོད་པའི་མཆན་བཞུགས་སོ།།, *Comentario anotado del elogio al* dharmadhatu, Sera Rigzod Chemo, 2015.
- Gö Lotsāwa Zhönu Pal, པེག་པ་ཆེན་པོ་རྒྱུད་བླ་མའི་བསྟན་བཅོས་ཀྱི་འགྲེལ་པ་ཤད་དེ་ཁོ་ན་ཉིད་རབ་ཏུ་གསལ་བའི་མེ་ལོང་། *Espejo que revela la talidad: un comentario al* Uttaratantra.